

ELS MERCADERS CATALANS I LA CULTURA, DE L'EDAT MITJANA AL RENAIXEMENT ¹

JAUME AURELL I CARDONA
Universitat de Barcelona
JOAN-PAU RUBIÉS I MIRABET
Universitat de Cambridge

SUMARI

1. La imatge del mercader medieval a la historiografia.- 2. La definició del grup social i la seva mobilitat.- 3. L'autonomia política de la ciutat medieval.- 4. El mercader-emprenedor i el burgès-rendista.- 5. La dignitat de l'activitat del mercader i els seus valors morals.

1. LA IMATGE DEL MERCADER MEDIEVAL A LA HISTORIOGRAFIA

El grup social dels mercaders a l'Europa baixmedieval i moderna presenta problemes de definició o, més exactament, de classificació. Tots som una mica hereus d'una primera imatge en la qual el mercader és el protagonista d'un fenomen nou i espectacular, el creixement de les ciutats medievals i de l'activitat econòmica capitalista, i esdevé el precedent de la futura burgesia liberal i el creador de molts elements culturals moderns o premoderns. En aquesta imatge, que troba una de les seves arrels en els treballs de l'historiador belga Henri Pirenne,² el mercader lluita contra les estructures del món feudal amb els valors de la racionalitat, el càlcul i el

¹ Jaume Aurell agraeix a Antoni Riera l'ajut prestat com a director de la seva recerca en curs. Així mateix, Joan Pau Rubiés agraeix a Josep Maria Salrach l'impuls inicial per a l'elaboració d'un primer esborrany d'aquest treball, que tanmateix no va arribar a publicar-se en el seu moment. Citem amb les següents abreviatures: ACB (Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona), AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), i AHPB (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona).

² Cfr. Henri PIRENNE, *Las ciudades de la edad media*, Madrid, 1972 (1939).

risc inherents a l'aposta per una economia de mercat, i tendeix a dissoldre aquestes estructures fins que la burgesia ja es troba madura per a dur a terme la seva revolució política i econòmica definitiva.

No cal dir que aquesta imatge, a desgrat d'haver contribuït al desenvolupament d'una fecunda controvèrsia historiogràfica, és excessivament simplista. Per començar, resulta discutible que calgui pensar en l'antagonisme sistemàtic de la ciutat medieval respecte al *món agro-feudal* al qual, segons sembla, s'oposa. En segon lloc, no queda tampoc gens clar que els mercaders siguin un grup social homogeni, harmònic i hegemònic en el context de la ciutat medieval i moderna: les divergències internes pel que fa a nivell econòmic i formació cultural, o les varietats a geogràfiques, en són una bona mostra. Per exemple, a la Barcelona del segle XIV, amb els seus suposats 40.000 habitants, els mercaders no són més que una proporció marginal en termes estrictament quantitius.³ Però tampoc no podem dir que controlin el poder polític, si no és d'una manera secundària, encara que sigui indiscutible que protagonitzen un sector econòmic molt dinàmic i innovador.⁴ Finalment, resulta també qüestionable que hàgim de veure en la cultura del mercader i en les seves formes de consciència el precedent immediat dels valors de la modernitat —per exemple, a través del movi-

³ Josep Maria Salrach fa baixar la població de Barcelona de 50.000 habitants el 1340 a menys de 30.000 el 1497. Vid. *Història dels Països Catalans*, Barcelona, 1982, p. 893. Tot i la dimensió minoritària dels mercaders, la seva presència en la documentació dels segles XII al XV, tant en la de caire oficial (al govern de les ciutats) com en la privada (recollida majoritàriament als arxius de protocols notariais) és relativament superior a la dels altres estaments ciutadans, cosa que dóna una idea del seu dinamisme dins la vida urbana. Això ha facilitat els estudis monogràfics que historiadors moderns, des de Roberto S. LOPEZ (1955) a Jacques Le GOFF (1956), han dedicat als mercaders com a grup social amb dinamisme propi.

⁴ Els municipis catalans (així com també els mallorquins) van viure regits pels privilegis de franquesa els temps de Jaume I i posteriors, amb un consell de prohoms, i un grup més reduït de consellers o paers que prenien cada cop més responsabilitats en detriment del veguer i del batlle reials. A la Barcelona del s. XIV, per exemple, hi havia cinc consellers. A desgrat de les successives crisis institucionals derivades del procés de creixement, cada cop es consolidà més l'exclusivisme dels càrrecs importants, que foren monopolitzats pels ciutadans honrats. Al final del segle XIV, començaren a manifestar-se projectes de reforma que tenien com a objectiu una distribució més equilibrada de les conselleries, moviment impulsat especialment per mercaders i menestrals. Aquests moviments culminaren amb el triomf momentani i efímer de la Busca, l'any 1452. Àdhuc llavors, que és quan predominaven els projectes més radicals, els mercaders sols comptaven amb una conselleria, mentre que les altres cinc se les repartien ciutadans honrats (2), artistes (1) i menestrals (1). Per tant, cal relativitzar molt el poder polític dels mercaders a la ciutat. Per a aquests aspectes, cal consultar J.F. CABESTANY, C. BATLLE i d'altres, *El govern de les ciutats catalanes*, Barcelona, 1985. Per resseguir l'evolució política de la Barcelona baixmedieval i la participació dels mercaders en els afers públics és indispensable Carme BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973.

ment humanista. De fet, el paper del mercader és força secundari en moltes de les expressions de la cultura del Renaixement català.

En aquest article ens ocuparem especialment d'aquest tercer aspecte cultural, però fent les referències necessàries a la dinàmica econòmica feudal i a l'estudi sociològic dels mercaders que ens permetin d'entendre'n les creacions i els hàbits culturals. De fet, no hem esmentat aquella imatge *pireniana* estereotipada del mercader medieval per menystenir el seu paper en el procés històric occidental, sinó per re-situar-lo amb major exactitud. Ja que, en qualsevol cas, és indiscutible que, si bé sembla que la ciutat medieval sorgeix del feudalisme com una expressió de les seves necessitats d'intercanvi i consum, constitueix també un fenomen històric original i de grans conseqüències per al futur.⁵

Per a les reflexions que segueixen prendrem com a punt de referència el cas de la Barcelona baixmedieval, atesa la seva configuració com a centre econòmic amb una alta participació en els afers comercials en la Mediterrània, i on els mercaders tenen una actuació molt activa, tant a nivell personal com col·lectiu.⁶ Per altra banda, les similituds socials i culturals respecte a una altra ciutat com València ens permeten comprovar que, a grans trets, la situació és anàloga, a desgrat que els ritmes de prosperitat dels dos centres urbans siguin diferents i que, a mesura que avancen els segles, disminueixin els punts de contacte entre ells —una divergència que es consolida al segle XV, paral·lelament a la crisi política de la Corona d'Aragó.

2. LA DEFINICIÓ DEL GRUP SOCIAL I LA SEVA MOBILITAT

El primer que cal fer és precisar una mica més la definició del grup social. *Mercader* vol dir, segons un manual de mercaderia del segle XIV, «aytant com hom anant e viendant per diverses parts del món, en diverses e sues mercaderies; aquest nom se pren de mercat, ço és a dir aquells qui van

⁵ Vid. Guy BOIS, *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'Edat Mitjana*, Barcelona, 1986, pp. 63-79. També R.S. EPSTEIN, *Cities and regions in the late medieval crisis: Sicily and Tuscany compared*, «Past and Present» 130 (1991): 3-50, el qual qüestiona un model únic de relacions camp-ciutat. Pel que fa a l'important aspecte polític, cal veure A. BLACK, *Guilds and the civil society in European political thought from the XIIIth century to the present*, Londres, 1984, sobretot els capítols 5 i 6 (si bé no té en compte el model de la Corona d'Aragó).

⁶ Aquest dinamisme de la ciutat barcelonina queda ben palès als estudis monogràfics de Mario del TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*, Barcelona, 1976 (Nàpols, 1972) i Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, 1977-78 (París, 1967), amb abundant base documental i extenses referències bibliogràfiques, si bé amb uns plantejaments marcadament economicistes.

per les fires e per los mercats, e compra he ven e fa mercat de ço que compra; mercat vol dir aytant com vendra e comprar e donar guany a les sues cosses ha altri venent, e pendra guany a les cosses d'altra compra». ⁷ La definició que dóna el manual, que fou compilat per un mercader a partir de fonts diverses, respon força al sentit comú i destaca dos fets: la possibilitat d'obtenir un guany a partir d'un intercanvi (hem de pressuposar que desitjat per totes dues parts) i el fet de prendre la responsabilitat d'anar amunt i avall amb les mercaderies, la qual cosa implícitament justifica el guany.

Ara bé, coneixent mínimament el sistema comercial medieval i modern, descobrim que en el comerç hi intervenen molts més personatges: el soci capitalista que inverteix en una comanda o en una companyia, per una banda; l'armador de la nau, també un capitalista que cal diferenciar del patró i dels nauzers, per una altra; el canviador de moneda i, sovint, prestamista dissimulat; o, ja en un altre nivell, el botiguer (mercader a la menuda) o el corredor d'orella que transmet les informacions a la llotja. ⁸ Sense voler ser exhaustius, sembla que ja queda clar de quina manera el mercader-rodamón no és l'únic mercader possible, ni tan sols el més decisiu. L'activitat mercantil aplega un conjunt de personatges que hi intervenen de manera diferencial. ⁹

Des dels seus orígens, la ciutat medieval és políticament dominada per un grup aristocràtic que podem anomenar patriciat. ¹⁰ Aquest grup no sem-

⁷ Miguel GUAL CAMARENA, *El primer manual hispánico de mercaderia (siglo XIV)*, Barcelona, 1981, pp 57-58.

⁸ És important constatar que a la documentació de l'època, tant pel que fa als afers purament comercials com a la documentació notarial de caire més privat (testaments, inventaris, capítols matrimonials), sempre es distingeixen aquests diferents graus de l'activitat mercantil: els documents saben diferenciar un botiguer d'un canviador, i aquests d'un corredor d'orella o d'un mercader pròpiament dit. El nom genèric de *mercader*, que en nombres absoluts és el que més abunda (*mercator civis Barchinone* o *mercader ciutedà de Barchinona*, diuen els documents), es deu referir als qui no estaven implicats en aquestes activitats més específiques.

⁹ A part d'aquesta *distinció horitzontal* que marca el tipus de «subactivitat» mercantil, en trobem una altra de *vertical*, segons la qualitat socio-econòmica: els mercaders a l'engròs imiten al màxim els ciutadans honrats, i mostren el seu menyspreu pels mercaders a la menuda, semblantment com els artistes pretenen diferenciar-se dels vulgars menestrals... de tal manera que es crea una autèntica «cascada de menyspreu». Vegeu Pere MOLAS, *La burguesia mercantil en la España del antiguo régimen*, Madrid, 1985.

¹⁰ Els components d'aquest grup social també tenen una denominació específica a la documentació de la Barcelona baixmedieval: són els *ciutadans honrats*, que en la majoria de les ocasions apareixen als documents simplement com a *ciutedans*, amb les ambigüitats lògiques que es desprenen d'aquesta indeterminació (Vid. l'article d'Eulàlia DURAN a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, V, p. 168, veu *ciutadans honrats*, on afirma que aquesta denominació es generalitza al segle XIV: però el cert és que en molts pocs documents del segle XIV se'ls diu explícitament *ciutadans honrats*). La creació de matrícules de mercaders i de ciutadans honrats és un procés posterior a la guerra civil del segle XV, ja en un context ben diferent.

pre té un origen humil, sinó que hom ha destacat el paper d'alguns membres de la petita noblesa, oficials reials o pagesos rics, tots amb interessos associats a la percepció de rendes *feudals*, en la seva formació.¹¹ El desenvolupament del comerç medieval en gran part fou impulsat o afavorit per aquests grups, oberts a l'activitat marítima, car ells estaven disposats a aprofitar qualsevol oportunitat per a ampliar la seva base de guany econòmic. Així, si bé el fonament de la seva riquesa és rendista, i és aquí on trobem la seva orientació econòmica principal, aquest patriciat és capaç d'obrir-se als mercaders en les bones conjuntures (com durant l'expansió feudal dels segles XI al XIII) i tornar-se a tancar en èpoques de crisi (segles XIV-XV).

El patriciat urbà era un grup aristocràtic que oscil·lava, per tant, entre viure de rendes i la participació en el desenvolupament comercial, seguint una conjuntura econòmica marcada en gran part per la mateixa dinàmica de la producció rural, que condicionava a llarg termini les possibilitats del capitalisme comercial. Així, aquells *prohoms* que tendeixen a monopolitzar el poder polític municipal des dels privilegis concedits per Jaume I al segle XIII (a canvi de la col·laboració en els seus projectes de conquesta), i que com a ciutadans honrats o burgesos de les ciutats més importants fan valer la seva representació política com a *braç reial* a les Corts del Principat, inverteixen sovint en l'armament de naus o en les comandes comercials. Ho fan, però, des de la sòlida posició d'un rendista que destina una part dels seus capitals a diversos negocis, repartint el risc i sense haver-se de moure de casa.

En aquest context, s'entén molt bé la progressiva desactivació de la mobilitat del capital dels ciutadans honrats a què ja ens hem referit. A mesura que la crisi econòmica es fa més palesa, aquests capitals són reinvertits en rendes, que normalment van destinades a cobrir els deutes de la ciutat o, com més endavant veurem, a amortitzar els títols que la mateixa ciutat havia emès: aquesta utilització del capital no fa més que contribuir a la seva congelació, amb la consegüent atonia en els afers i la pèrdua de confiança per part dels mercaders. Aquest procés fou determinant a la Barcelona del segle XV, de manera que el tancament del patriciat va contribuir a la inestabilitat política, arrossegant al capdavant l'estament mercan-

¹¹ Vid. A.B. HIBBERT, *El patriciat urbà medieval*, «L'Avenç», 44 (1981). Hi ha bons precedents bibliogràfics per a l'estudi dels orígens socials d'aquest patriciat urbà a les ciutats italianes, bastant antics (com l'article original de Hibbert) però amb validesa metodològica i interpretativa: vegeu per al cas genovès, André-E. SAYOUS, *Aristocratie et noblesse à Gênes*, «Annales d'histoire économique et sociale», 46 (1937), pp. 365-381; i per al venecià, Gino LUZZATTO, *Les activités économiques du Patriciat vénitien (X-XIVe siècles)*, «Annales d'histoire économique et sociale», 43 (1937), pp. 25-57.

til. Les conseqüències no en foren purament conjunturals. La mateixa estructura de la societat catalana va prendre una nova direcció, emmarcada i expressada pel programa de reformes de Ferran II d'Aragó als inicis del segle XVI, de manera que l'activitat mercantil es va recuperar d'una manera nomès parcial respecte als models de la plenitud medieval.¹²

El problema fonamental és determinar la relació social canviant entre aquest patriciat i els mercaders més actius, a tenor de l'evolució paral·lela de la conjuntura econòmica i de la conjuntura política. Respecte d'això s'observen uns processos de col·laboració i de mobilitat social, per un costat, i l'existència d'un cert dualisme latent en les actituds mentals d'aquests dos grups, per un altre; més concretament, s'observen tot un seguit de conflictes i reformes que es fan presents en el context de la crisi baixmedieval i que semblen respondre a un moment crític de la dinàmica econòmica de l'Europa feudal.

Els mercaders, per la seva banda, configuren un grup social força mòbil, mobilitat que no es pot dissociar de la possibilitat de grans èxits econòmics i fallides definitives en un termini relativament breu.¹³ Davant l'aparent «immobilisme» de les formes de producció pageses al camp, l'economia urbana presenta una dinàmica superior i àdhuc una sofisticació notable, la qual cosa implica l'adopció de nous conceptes lligats a l'activitat econòmica i a les seves necessitats tècniques: evidentment, la moneda i el diner (que planteja problemes ètics com la usura,¹⁴ o d'altres de més abstractes com el problema de les paritats monetàries, la inflació dels preus, les devaluacions i «fugides de moneda»), però també els mecanismes de banca i crèdit,¹⁵ les polítiques econòmiques lliurecanvistes i proteccionistes, els problemes dels fraus i de les fallides, les comandes, les lletres de canvi i les assegurances.¹⁶

¹² Per a aquest aspecte continua essent fonamental l'estudi ja clàssic de J. VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, III vols. Barcelona 1936. Més generalment, sobre la crisi del segle XV, vegeu el capítol introductori a *Els Trastàmars*, Barcelona 1956.

¹³ Això explica la presència de mercaders en un registre de pobres de la parròquia del Pi. Per exemple, Guillem Rabassa, mercader del carrer del Carme, de qui es diu que és «un pobre vergonyant» (Arxiu de la Parròquia del Pi, *Llibre de registre*, 1432, fol.29r).

¹⁴ Pel que fa a l'important problema de la usura, vegeu Josep HERNANDO, *El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)*, «Acta Mediaevalia», Annex I (1982), pp. 113-136 i, del mateix autor, *Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: el Tractat d'usura*, «Acta Mediaevalia», 4 (1983), pp. 129-147.

¹⁵ Vid. l'interessant estudi de Manuel RIU, *La Banca i la societat a la Corona d'Aragó, a finals de l'Edat mitjana i començaments de la moderna*, «Acta Mediaevalia», 11-12 (1991), pp. 187-224, amb extensa bibliografia sobre aquest tema.

¹⁶ Un estudi pioner de les tècniques comercials de la Barcelona medieval, a André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, 1975 (refundició de tres arti-

Aquest dinamisme també es veu reflectit en la nova imatge del món lligat a l'orientació marítima i la navegació, que per un costat motiva uns contactes amb d'altres pobles i llengües, i per l'altre explica el desenvolupament científic a determinats nivells (elaboració d'una cartografia i d'una rudimentària etnologia, per exemple).¹⁷ Tampoc no devia ser aliena a aquest dinamisme la nova concepció temporal que els mercaders aporten a les societats urbanes baixmedievales i que, per la forta incidència del comerç, es devia fer sentir en la vida quotidiana de la ciutat.¹⁸

Cadascun d'aquests aspectes mereixeria un estudi detallat (que aquí no podem fer) intentant determinar en quina mesura el mercader és protagonista de noves actituds mentals o més aviat es limita a reproduir els esquemes heretats de la cultura tradicional.¹⁹ Caldria en qualsevol cas observar

cles seus apareguts entre 1931 i 1936). Sayous estableix el retard relatiu de Barcelona respecte als mètodes comercials italians o fins i tot francesos al segle XIII, però també remarca una notable adaptació al segle XIV i, finalment, la gran «modernitat capitalista» que hom desenvolupa al segle XV a desgrat del context general de decadència econòmica.

¹⁷ Sens dubte que la ciència medieval es va desenvolupar a partir del contacte amb les tradicions jueva i islàmica, que al seu torn van actuar en part com a transmissores del saber clàssic. De fet, tota la història de la cultura medieval es pot interpretar com una contínua relectura i re-descobriments dels clàssics, òbviament des d'una religiositat cristiana, i motivada sovint per circumstàncies i inquietuds noves associades a les formes de vida originals de la societat feudal en expansió. L'activitat marítima fou un dels aspectes més importants d'aquest moviment, ja que, ultra estimular els contactes, va plantejar noves necessitats i la solució de problemes tècnics inherents. Alguns trets importants de «la ciència catalana medieval» es poden trobar explicats al dossier de «L'Avenç», n. 41 (Barcelona, 1981), amb articles de Ramon MARTÍ, David ROMANO, Julio SAMSÓ, Joan VERNET i Mercè VILADRICH.

La inquietud de caire etnològic no ha deixat grans testimonis en la literatura produïda pels catalans a la Mediterrània. La pobresa d'observacions d'un Ramon Muntaner és en aquest sentit colpidora, en contrast amb la seva capacitat per a descobrir gestes cavalleresques. Sabem, tanmateix, que es van difondre versions catalanes del viatges de Marco Polo –les biblioteques d'alguns mercaders barcelonins en són testimonis–, i per altra banda que la novel·la d'aventures *Història de Jacob Xalabín*, ambientada a l'Àsia Menor del final del segle XIV, podria haver estat escrita o «plagiada» per un mercader català a la Mediterrània oriental.

¹⁸ Així, Le Goff contraposa el temps mesurat i «caduc» del mercader a les categories tradicionals cristianes, que sota aquesta influència es modifiquen per a adaptar-se al medi urbà: *Tiempo de la Iglesia y tiempo del mercader en la edad media*, a «Tiempo, trabajo i cultura en el occidente medieval», Madrid, 1983 (París, 1977). Vegeu també *El nacimiento del Purgatorio*, Madrid, 1985 (París, 1981), sobretot a les pp. 261-269.

¹⁹ Els estudis sobre la cultura i la formació intel·lectual dels mercaders tenen bons precedents historiogràfics en els articles d'Henri PIRENNE, *L'instruction des marchands au Moyen Age*, «Annales d'histoire économique et sociale», I (1929), pp. 13-28, i Armando SAPORI, *La cultura del mercante medievale italiano*, dins «Studi di storia economica (secoli XIII-XIV-XV)», Florència, 1955, pp. 53-93, així com d'altres que han anat elaborant els historiadors de les mentalitats, tant els de l'època medieval com de la moderna. El cas individual i extraordinàriament ben documentat de F.M. Datini és presentat amb brillantor per I. ORIGO, *The mer-*

que el mercader no està sol en la seva expansió marítima: l'acompanyen el missioner i el soldat, Ramon Llull i Ramon Muntaner. En cada cas hi ha un interès diferent, uns pressupostos diferenciats, i tanmateix uns punts de referència comuns i certa col·laboració a determinats nivells.

Actualment hom discuteix que sigui possible de trobar una coherència molt acabada entre l'expansió militar de la Corona d'Aragó i l'expansió dels seus comerciants, i es rebutja la idea d'un imperi mediterrani. Tanmateix, és evident que l'expansió, a desgrat de les seves contradiccions, es va basar en gran mesura en una col·laboració, si bé els resultats foren més favorables en temps de Jaume I i Pere el Gran que no pas en temps d'Alfons el Magnànim. Les raons d'aquesta divergència cal potser cercar-les en la difícil adaptació dels models de col·laboració entre militars i comerciants a unes circumstàncies canviants, més que no pas en una inviabilitat absoluta de l'expansió marítima.²⁰

Per al mercader, la possibilitat de guany apareix associada estretament a un risc, que és abandonat tan bon punt hom pot mantenir-se pròsper amb una major seguretat. El inventaris dels mercaders dels segles XIV i XV palesen una clara evolució de l'estament cap a la immobilització dels capitals en rendes fixes o en possessions immobiliàries –cases a la ciutat o *peces de terra*, en expressió dels documents. El que realment cal esbrinar és si aquesta evolució és realment motivada per la recerca d'uns seguretat o si es un fet generalitzat provocat per la idealització d'un *status* social privilegiat: en definitiva, caldrà re-interpretar el procés de crisi del model del mercader *emprenedor* dels segles de plenitud medieval.²¹

cbant of Prato, Londres, 1957. Amb tot, encara no s'ha arribat a una bona síntesi que aplegui els diferents aspectes –per bé que molt dispersos– que el mot *cultura* suggereix. Pensem que cal entendre aquesta d'una manera força antropològica, és a dir, que la cultura no es redueix a unes manifestacions artístiques o literàries específiques, sinó que es constitueix com un conjunt de pràctiques lingüístiques diversificades, des del parlar comú fins a les lleis i als costums que regulen la vida social. És a partir d'aquesta diversitat de registres lingüístics que els mercaders medievals, com qualsevol altre grup humà, respongueren als seus interessos i creences d'una manera flexible i creativa.

²⁰ Vegeu, sobre això, les reflexions de Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-aragonesa*, Barcelona, 1976 (Nàpols, 1972), sobretot a l'apartat «Ruta de les espècies i ruta de les illes» (pp. 15-20). Pel que fa al problema de les relacions entre els aspectes militar i comercial de l'expansió, vegeu J.N. HILLGARTH, *El problema d'un imperi mediterrani català, 1229-1327*, Palma de Mallorca, 1984. Per al punt de vista militar de l'expansió, es pot consultar Joan Pau RUBIÉS, *Ideologia i mentalitat de Ramon Muntaner*, Actes del XII Congrés de la Corona d'Aragó, Montpeller, 1989. Malauradament, els responsables d'aquesta edició van alterar-ne l'ortografia, «afrancesant» el text (òbviamment, sense coneixement de l'autor).

²¹ Aquest model del mercader *emprenedor* (concretat feliçment en l'expressió francesa *entrepreneur*, també adoptada pels anglesos) ha estat estudiat, sobretot en el cas dels merca-

El que sembla evident és que la mobilitat social del mercader té una entrada i una sortida. Així, per una banda, trobem certa aflluència de pagesos rics que accedeixen al mercat per vendre la seva producció, i, també, un seguit d'artistes, menestrals i botiguers que amplien els seus negocis a mesura que descobreixen les possibilitats de guanys superiors (recordem que els artistes es diferencien dels menestrals per un suposat *status* superior derivat del fet de dedicar-se a oficis menys mecànics o bé a l'elaboració de productes més cars: botiguers de teixits i d'espècies, apotecaris, argenters, orfebres, seders, etc.). Aquests són els dos corrents fonamentals que, orientats cap al guany, alimenten la formació dels nous mercaders. A desgrat de la contraposició que hem fet abans entre el món rural (tancat i rutinari) i el món urbà (obert i innovador), hem de creure que l'impuls original de creixement de les ciutats medievals deriva de la creació d'uns excedents de producció agro-pecuària i d'uns anhels de consum més refinats de les classes aristocràtiques, de manera que tant els pagesos com els senyors van col·laborar en la creació de la nova realitat urbana, a partir del mercat local, del mercat de productes estratègics o de luxe (més especulatiu i de llarg abast) i de l'accés a una producció especialitzada d'objectes artesanals.

Tanmateix, al costat d'aquest moviment «ascendent» que alimenta els grups socials del mercaders, hi ha un segon moviment, també «ascendent», que va del mercader-botiguer al mercader-viatger, i del mercader-viatger al mercader-capitalista, al banquer i finalment al ciutadà honorat rendista.²² Aquesta linealitat és una simplificació, però pot tenir una validesa estadística. Encara podríem anar més enllà: a mesura que les dificultats del comerç internacional creixen, els ciutadans honorats tendeixen a marcar les distàncies respecte als mercaders i a acostar-se a l'aristocràcia més tradicional, la noblesa i l'alta clerecia – potser també com una manifestació més d'aquesta crisi del model del mercader emprenedor a què hem fet referència.

En aquest sentit, la història dels ciutadans honorats de Barcelona és paradigmàtica: obtenen la seva riquesa i la seva prosperitat, àdhuc la seva personalitat política, per l'associació amb l'expansió urbana dels segles XII i XIII; consoliden la seva posició al segle XIV, en un context ambigu de plenitud, però també de desenvolupament de fortes contradiccions internes; prenen una orientació decisivament conservadora durant els conflictes civils del segle XV, donant així la seva resposta a la crisi política de la Corona

ders italians, per Gino LUZZATTO (vid. p. ex. el volum I de la seva *Storia economica d'Italia*, Roma, 1949).

²² Per a un estudi general i senzill però força clarificador, vid. Jacques LE GOFF, *Mercaderes y banqueros en la Edad Media*, Barcelona, 1991 (París, 1956), on repassa aquestes diferents tipologies de mercaders.

d'Aragó; finalment, consoliden el seu procés aristocratitzant als segles XVI i XVII, procés que esdevé especialment determinant per la mateixa decadència de les activitats mercantils, mai del tot recuperades de la catàstrofe del segle XV (si no és ja sota el signe del desenvolupament del segle XVIII). En tot aquest procés, els capitals urbans semblen «tornar al camp», i el burgès compra terres i rendes feudals fins i tot abans d'esdevenir cavaller.²³

El procés té una certa analogia amb el comportament dels mercaders durant els segles medievals, amb el progressiu «aburgesament» de l'estament mercantil. No es tracta pas d'un abandonament sobtat i en massa d'un tipus d'activitats per unes altres, sinó més aviat d'una tendència col·lectiva que pren un caràcter més acusat i definitiu, àdhuc dramàtic, en un context especial de crisi generalitzada. És important constatar que l'estratègia matrimonial dels tres estaments socials dominants (cavallers, ciutadans honorats, mercaders) pel que fa al segle XV és força endogàmica, i les excepcions només es verifiquen en el si de les famílies que es troben a la frontera d'uns i d'altres (riques famílies d'origen mercantil que passen a ciutadans, i ciutadans afavorits per alguna circumstància de parentiu o amistat que passen a cavallers).²⁴ Això explicaria que, si bé es produeix aquest major dinamisme amb la *urbanització* dels diferents grups socials, l'evolució d'aquests fa pensar que les diferències entre uns i altres continuen essent, en molts casos, insalvables. Aquesta realitat és encara més constatable en el cas dels menestrals, tot i la major *democratització* que assoleix Barcelona en el decurs del segle XV, que de fet només té un reflex real en el camp dels afers més purament polítics.

3. L'AUTONOMIA POLÍTICA DE LA CIUTAT MEDIEVAL

Les grans conquestes polítiques de la ciutat medieval tenen com a punt de partida precisament una aliança entre el patriciat urbà i els mercaders;

²³ El procés d'aristocratització dels ciutadans honorats ha estat situat en el context de la crisi per Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, II, Barcelona, 1964 (especialment el capítol primer, «Decadència catalana, impuls castellà»). Vegeu, també, Vicens i Vives 1956 (n.12). Pel que fa a la compra de molins i propietats rurals properes per part de burgesos, mercaders i oficials reials de Barcelona i d'altres ciutats catalanes (segles XIII-XIV), vegeu *La ciutat a la conquesta del camp. Riquesa i poder a la Catalunya baix-medieval* (dossier publicat a «L'Avenç», 94, (1986), amb articles de Carme BATLLE, Joan BUSQUETA i Coral CUADRADA, J. FERNÁNDEZ TRABAL i Elisenda GRÀCIA).

²⁴ L'estudi de les estratègies matrimonials dels ciutadans barcelonins respecte als mercaders revela que aquests només s'uneixen en matrimoni en els casos més «fronterers», com és el cas de les famílies de mercaders molt adinerades, amb el pagament del dot corresponent. Cfr. ACB, Vol. 339 i vol. 340, on hi ha recollits els capítols matrimonials del notari barceloní Gabriel Canyelles.

aquests grups socials es situen tanmateix en un context polític «feudal», de jurisdiccions compartimentades i reconeixements d'autoritat de caire vasallàtic. De manera que la constitució política de la nova ciutat es basarà en privilegis, otorgats per exemple pels comtes de Barcelona, a partir dels quals privilegis es crea una jurisdicció particular diferenciada amb autonomia institucional i financera. Aquesta és la *llibertat* de la burgesia medieval i el fet és de gran transcendència. A més, aquest «aire de llibertat» que es respira a la ciutat medieval és comú a tot l'Occident cristià, i de fet connecta amb la idea llatina de la *libertas* –que caldria definir com l'autogovern d'una comunitat, al marge d'especulacions metafísiques. Els ciutadans honrats i els mercaders esdevenen així una nova aristocràcia que, en virtut del seu poder econòmic, s'afegeix a l'aristocràcia tradicional –la noblesa i la jerarquia eclesiàstiques.

El mecanisme pel qual el sobirà atorga un privilegi teòricament en benefici del bé dels seus regnes, sovint a canvi d'una col·laboració econòmica per a dur a terme la seva política exterior, implica una alienació de la seva capacitat legal i fiscal. Els mercaders van obtenir els seus consolats, el seu consell i la seva llotja²⁵ seguint el mateix esquema. Tots aquests privilegis foren posteriorment defensats a les Corts, on al capdavant tots tres estaments només saberen posar-se d'acord per a preservar les seves «llibertats» envers l'autoritarisme monàrquic. Les llibertats dels estaments es legitimaven a partir d'una visió orgànica del cos polític, segons la qual cada braç té una funció determinada. De fet, a l'edat mitjana hi ha una veritable competència de jurisdiccions que es disputen la legitimitat de representar la «cosa pública», i els enfrontaments entre aquestes expressen el joc dels poders socials.

A desgrat de la important recepció del dret romà que vertebrà, a través del dret canònic i del dret civil, l'edifici legal català, tots aquests conceptes nous es supeditaren al dret feudal –és a dir, tot el conjunt de privilegis concedits a les Corts i que s'han de considerar com un desenvolupament dels antics usatges i dels costums locals. Així, l'aparell de l'estat central, organitzat entorn a la monarquia, no podia advocar-se cap monopoli de la «cosa pública», ni legislativament (car necessitava les Corts) ni fiscalment (car necessitava els subsidis dels estaments, administrats per la Generalitat i pagats en la seva proporció major per les ciutats, és a dir el braç reial). De manera que el rei s'havia de limitar al paper de director de la política exterior i àrbitre entre els diversos estaments i grups socials, i havia d'aprofitar les febleses i divisions de les oligarquies per a ampliar el seu poder. Podem

²⁵ L'assoliment d'aquesta autonomia per part de l'estament mercantil queda ben reflectida als primers capítols de l'obra de CARRÈRE 1977-78 (n.6), on l'autora va repassant l'assoliment de l'autonomia legislativa i judicial de l'estament (Vol. I, pp. 13-83).

dir que, en els conflictes (força regulars) dels segles XIII al XVII, la justificació del poder de la corona seran la pau i la justícia, mentre que l'àmbit aristocràtic es basarà en la idea de la llibertat i la seva expressió constitucional.

El gran fracàs polític de la ciutat medieval a la Corona d'Aragó fou la impossibilitat de prescindir del tot de la monarquia (que encara era l'única font de legislació nova) i la incapacitat d'entendre-s'hi quan hi va haver problemes econòmics i socials (aquest és el cas, sobretot, del regnat d'Alfons el Magnànim, agreujat pel seu abstencionisme).²⁶ Així i tot, el pactisme va consolidar-se al llarg de la crisi i va emmarcar políticament el procés d'aristocratització de ciutadans honrats i mercaders.

En l'àmbit urbà, els valors socials predominants corresponen als ciutadans honrats, els quals molt sovint tendeixen a un ideal aristocràtic. Això es fa present especialment a partir del segle XV, quan podem dir que la cultura es converteix en un signe extern de diferenciació social i vol manifestar la superioritat de les élites.²⁷ Tanmateix, tenim la sensació que per dessota d'aquesta actitud, que podem exemplificar amb el conegut testimoni de Gabriel Turell el 1476,²⁸ hi ha tot un seguit de valors més propis dels comerciants que queden fins a cert punt enterrats i supeditats –valors que s'havien desenvolupat amb una finalitat força pragmàtica als segles XIII i XIV, i que tenen per base una expressió jurídica que els articula (el *Llibre*

²⁶ Res no és més clarificador en aquests casos que un bon recull de fonts: J.M. MADURELL, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón, 1435-1458*, Barcelona, 1963.

²⁷ Sobre el procés d'integració social de la burgesia barcelonina amb la noblesa urbanitzada a l'edat moderna, i la seva relació amb la cultura, vegeu J.B. AMELANG, *La formación de una clase dirigente*, Barcelona, 1986.

²⁸ El testimoni de Turell, que equipara la ciutat idealitzada de Barcelona amb el model humanista per excel·lència, Roma, és tan sols una interpolació personal en una crònica, altrament poc original, basada en Tomic. Així, «d'aquestos ciutadans de Barcelona és lo stament tal, que algun rey no.l té; car és de gent honrada, rica e vivint honrosament, ab cavalls e armes, pomposament vestits e acompanyats; e totes les primors de honor e gentilesa, en la ciutat de Barçelona se troben en poder dels dits ciutadans. Tenen les gran cases moblades, e tinells de argent en lur viure, e coses de magnificència. Qui millor que aquestos merex la honra, stant sobre lo gran regiment de la cosa pública de la ciutat fundat sobre virtut, obrant actes de molta fortalesa? E són la conservació dels privilegis de Catalunya. Car vist és, en les corts e altres parts, que tostemp la ciutat de Barçelona fa servar les coses. Aquestos no són solament ciutadans, mas cavallers en lo viure, e representen los senats de Roma.» (TURELL, *Recort*, editat per E. Bagué, Barcelona, 1950, pp. 123-124). Resulta clarificador observar com la historiografia d'aquesta època ja sembla comptar amb un conjunt de punts de referència *místics* de caire cavalleresc, mentre que margina el testimoni directe i la narració dels problemes contemporanis, de manera que predomina una consciència històrica que glorifica sistemàticament el passat i oblida un present incapaç de reproduir tal grandesa.

del consolat del mar) i una tècnica que els possibilita (la ciència lligada a la navegació) per sobre d'una expressió literària d'abast especulatiu.

Ara bé, aquests valors operen en el context més ampli dels dos elements fonamentals de la ideologia de la societat urbana medieval: la cultura eclesiàstica i la jurídica. De fet, hauríem de considerar que els canonges i els frares mendicants, per un costat, i els funcionaris i juriconsults, per l'altre, configuren un grup amb lligams socials (econòmics i familiars) molt propers als dels ciutadans honrats i dels mercaders.²⁹ Podríem pensar en Francesc d'Eiximenis i Felip de Malla, o en Bernat Metge i Guillem de Vallseca. Així i tot, també podem relacionar fàcilment aquests «intel·lectuals medievals» amb la noblesa, i molt sovint els trobem al servei directe dels reis, de tal manera que esdevenen un grup social amb un fort paper integrador.

Hi hagué potser una tensió entre aquests focus ideològics, lligats al creixement urbà, i la cultura tradicional (èpica, lírica o novel·lesca) de caire cavalleresc – el tipus de tensió expressat per les dificultats ideològiques del temps del Cerimoniós. Tanmateix, al capdavant, els juristes i els clergues escriptors hagueren de respondre als ideals de la noblesa i de la cultura cortesana de manera preferent, i és potser per això que un escriptor com Eiximenis, amb tants d'interessos per la cosa pública de tipus municipal, és tan peculiar del segle XIV. La cultura cavalleresca es reinventà al segle XV, adoptant models humanistes al mateix temps que s'urbanitzava. Esdevingué així un model aristocràtic que els ciutadans honrats, clarament des del temps de Gabriel Turell, imitaren fins al segle XVII. Components estrictament mercaders restaren marginats d'aquest nou «consens cultural», o bé s'integraren als models del Renaixement català d'una manera subsidiària.

4. EL MERCADER-EMPREDOR³⁰ I EL BURGÈS-RENDISTA

Sembla que, entre el mercader-emprenedor que predomina en l'impuls del creixement del segle XIII i el burgès-rendista que finalment s'imposa al

²⁹ És interessant constatar les connexions de mercaders amb clergues en les donacions pietoses i l'elecció de sepultura a través dels testaments. Per al cas de Barcelona, vegeu l'estudi de Josep Ramon JULIÀ, *Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV*, «Anuario de Estudios Medievales», 20 (1990), pp.15-51. Els mercaders barcelonins de finals del segle XIV i del segle XV prefereixen ser enterrats en els convents de predicadors i menors abans que a les seves pròpies parròquies i molts d'ells demanen ser vestits amb l'hàbit del sant fundador de l'orde que correspongui. Per exemple, Pere Sa Badia, mercader barceloní, demana ser enterrat al monestir dels frares menors de Barcelona i que «in extremo vite mee *habitum eorum ordinis* mi concedant et ipso habitum indutum corpus meum ad sepulturam feratur et more fratris dicti ordinis sepeliatur» (AHPB, *Primus liber testamentorum*, 1397-1403, 22 r., testament del 9 de setembre de 1402). El subratllat és nostre.

³⁰ Vid. nota 21 d'aquest article.

segle XV, es produeix una transició en les actituds predominants dels grups socials hegemònics urbans; una transició que reproduïx a gran escala el que ja era una tendència implícita en el mateixos mecanismes d'ascens social, però que pren el seu abast més general precisament a causa de la crisi del segle XIV.³¹

Les bases socials d'aquesta evolució ens són ben conegudes: allò que als segles XIII i XIV neix de manera espontània per a satisfer noves necessitats (els costums del mar, els tribunals consulars, les drassanes, l'autonomia política municipal, els impostos de les universitats, els deutes públics, la llotja), al segle XV es sistematitza i s'institucionalitza a costa de la seva *conservadorització*. La creació, l'any 1479, d'una matrícula de mercaders de caire exclusivista, i fins i tot hereditària, n'és l'expressió més clara, però per damunt de tot representa la culminació d'un procés.³² Caldria pensar també en la xenofòbia contra jueus i estrangers. Caldria pensar sobretot en un seguit de reformes que, arrencant ja del final del segle XIV, signifiquen la fixació de la base legal consuetudinària, i l'ampliació de les institucions dels mercaders, amb un caràcter cada cop més defensiu i corporativista – institucions com el consell dels vint i els «defenedors de la mercaderia» creats el 1394 per uns privilegis de Joan I.

En el fons, aquesta radiografia de l'evolució de les institucions té un paral·lelisme força il·lustratiu amb la mateixa evolució dels mercaders com a grup social compacte i amb dinamisme propi al llarg dels segles medievals: al segle XV, trobem l'estament mercantil plenament configurat i unitari, que vetlla perquè res no trenqui la seva cohesió (hem esmentat ja l'estratègia familiar de tipus endogàmica), que s'aplega entorn a la còmoda seguretat (poc productiva) que donen censals i violaris, que lluita per assegurar-se una situació privilegiada en el govern de la ciutat i, al capdavall, que s'adreça a un model cada cop més immobilista i lliure de riscos.

Els grans problemes plantejats pel deute consolidat (censals i violaris) no sols impliquen el dèficit de les finances municipals –amb l'evident pèrdua de confiança i l'augment del nerviosisme i malestar que això comporta– i el deteriorament de la vida econòmica de la ciutat, ans també la consolidació del monopoli polític del grup social dominant, els interessos del qual es lliguen estretament a la percepció d'unes rendes públiques que

³¹ Hi ha hagut intents de precisar els efectes i l'impacte de la crisi en la mentalitat dels mercaders: Benjamin KEDAR, «La mentalidad mercantil en una época de depresión», dins del recull *El mundo mediterráneo en la edad media*, Barcelona, 1987. El citat article presenta un magnífic programa d'investigació metodològicament força matisat, però resulta imprecís i incomplet en l'apreciació de la crisi econòmica.

³² Vid. J. CABESTANY, *Nómina de la «Matrícula de mercaders» de Barcelona (1479-1699)*, «Documentos y Estudios», XIII (1964), pp. 167-84.

absorbeixen tots el recursos fiscals, cada cop més difícilment recaptables, per a pagar els interessos d'uns capitals que foren «venuts» en el passat, quan calia satisfer necessitats urgents.³³

No hi ha dubte que aquesta evolució correspon, en gran mesura, a la crisi del comerç, una crisi per a la qual els condicionaments externs (podem esmentar la competència estrangera i el corsarisme, o les dificultats dels mercats orientals a causa de l'expansió turca i de la desviació de l'or africà cap a l'Atlàntic) interactuen amb les reaccions específiques de la societat catalana, tal com ho anem descrivint. Ara bé, aquesta evolució sembla tenir també importància en el terreny de les subjectivitats. Hom pot fer una certa contraposició entre els valors del mercader-emprenedor o del mercader-corsari –totes dues activitats eren força compatibles³⁴– que accepta el risc per a obtenir un guany, que es llença a l'aventura i que eventualment tendeix a trencar els límits heretats, i els valors del rendista, que sobretot cerca la seguretat, que contempla el mar amb por, com una amenaça –no com una esperança–, i que fins a cert punt comparteix el catastrofisme motivat per les espectaculars crisis de subsistència, les quals no van deixar de sacsejar periòdicament Europa, acompanyades de pestes imparables i provocant grans mortaldats des del segle XIV.

Mentre que aquest catastrofisme sembla associar-se al providencialisme, al procés d'aristocratització i al tancament ideològic entorn dels valors tradicionals (amb un gran èmfasi en el manteniment de la jerarquia social consolidada i en l'honor de l'estat social assolit), la mentalitat del mercader destaca els valors de l'experiència i els costums apresos amb la pràctica per tal d'elaborar uns principis de racionalitat i de càlcul (sense els quals mai no hauria estat possible la lletra de canvi, per exemple)³⁵ i organitzar uns

³³ Per a aquesta interessant qüestió i la seva transcendència en la vida de la ciutat, són fonamentals Yvan ROUSTIT, *La consolidation de la dette publique a Barcelone au milieu du XIVe siècle*, «Estudios de Historia Moderna», IV (1954) pp. 15-156; i Jean BROUSSOLLE, *Les impositions municipales de Barcelone de 1328 à 1462*, «Estudios de Historia Moderna», V (1955), pp. 3-164.

³⁴ Respecte d'això, vegeu Anna UNALI, *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona, 1986.

³⁵ Entendre bé aquesta *revolució quantitativa* dels mercaders és una de les claus per a analitzar correctament la figura del mercader medieval. Ja ens hem referit a la nova dimensió que els mercaders donen al *temps*. Els nous mètodes de comptabilitat que aporten són una altra d'aquestes manifestacions, que se centren en el desenvolupament quotidià de la feina del mercader (Cfr. Raymond DE ROOVER, *Aux origines d'une technique intellectuelle. La formation et l'expansion de la comptabilité à partie double*, «Annales d'histoire économique et sociale», 45 (1937), pp. 270-298). Però hi ha un altre aspecte que ha quedat massa temps oblidat i que pot donar noves vies de recerca: l'obsessió per la comptabilitat d'allò que fins aleshores s'havia considerat massa llunyà per quantificar-ho, el que fa referència al més enllà (vid. Jacques CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà; les hommes, la mort et la religion dans la région*

tribunals autònoms respecte de la cúria reial i la jurisprudència canònica. Aquests tribunals, els consolats, cal que interfereixin al mínim amb la llibertat individual i que permetin resoldre els problemes de manera expeditiva i equitativa, i en una dimensió tècnica en la mesura possible.

A partir d'un patró cultural comú respecte a la legalitat i una religiositat basada en l'ambivalència de l'amor i del temor de Déu, el burgès rendista reforça els criteris de jerarquització social i els principis d'autoritat i tradició, i el mercader en canvi construeix la seva aventura a partir de la confiança en ell mateix i en la seva capacitat per a sobreposar-se a les circumstàncies, mostrant la seva curiositat per les novetats i la seva adaptabilitat a nous ambients i a noves idees. Prenent un dels temes clàssics de l'edat mitjana, expressat en una de les obres de Bernat Metge, diríem que el burgès, a l'època de les fallides, els fraus, les assegurances i el luxe, vol protegir-se de la Fortuna, mentre que el mercader encara creu en el triomf de la Prudència.³⁶

Podríem creure que aquesta descripció del «mercader obert al risc», oposat de manera simplista al «burgès rendista», respon a un cert estereotip, o fins i tot que es pot confondre amb els valors de modernitat que hom ha associat tradicionalment amb homes del Renaixement. Cal dir, però, que hi ha uns components indubtables en la pràctica del mercader medieval que signifiquen una aportació col·lectiva no menyspreable cap a aquests valors de modernitat, i que aquestes pràctiques van contribuir a crear el context interurbà des del qual l'humanisme italià va assentar les seves bases i va comunicar-se a uns altres indrets. Que després aquest humanisme fos adoptat (i transformat) per papes com Pius II i prínceps com Alfons el Magnànim i que, al capdavant, el Renaixement fos sobretot un motor de transformació de la cultura aristocràtica és òbviamment un altre capítol de la història, i que ens haurà de concernir més endavant.

Però al mercader rodamón no li manca expressió literària, bé sigui en els populars viatges de Marco Polo o en la literatura pedagògica escrita per autors religiosos com Llull o Eiximenis. Llull, per exemple, a la *Doctrina Pueril*, no s'està de presentar el viatjar del mercader com un model d'aprenentatge moral. Així mateix, és possible exemplificar aquesta aposta per la *prudència* contra la *fortuna* a partir d'un testimoni proper: una de les virtuts

d'Avignon à la fin du Moyen Age (1320-1480), Roma, 1980, on arriba a la conclusió que allò que s'inaugura amb la *popularització* del Purgatori és la possibilitat d'una comptabilitat del temps posterior a la mort de l'home).

³⁶ Cfr. Bernat METGE, «Libre de Fortuna e Prudència», editat amb una excel·lent introducció per Martí de Riquer (*Obras de Bernat Metge*, Barcelona 1959). De fet, allò que expressa Bernat Metge (inspirat per Boeci) és la racionalitat de la justícia divina. Així i tot, aquesta fe apareix acompanyada de les set arts liberals, i això és el que dóna confiança en les possibilitats humanes.

del mercader ideal, que ens proposa la introducció del manual de mercaderia del segle XIV que hem citat més amunt, resulta un bon testimoni d'aquesta actitud: «Encara és molt necessari a mercader providència, per què aquella sàpia conèixer e provar los temporals, quals avers e mercaderies valen e deuen més valer, ço és a saber que són en pujament ho en devalament de present, e encara per veser per lo mudament dels temporals per los diversos esdavaniments qui moltes de vaguades s'esdavenen, a conèixer e triar lo millor».³⁷

Creiem, per tant, que el tipus de contraposició que hem esmentat (risc-seguretat) pot tenir un valor indicatiu de tipus general, sobretot si s'adreça a unes alternatives dins la cultura històrica dels mercaders catalans, i si descriu un procés de canvi verificable empíricament. Voldríem defugir, però, una contraposició de caire estructuralista, com s'ha donat, per exemple, quan hom s'ha apropiat els models característics del pensament de Lévi-Strauss per referir-se a grans dualismes –jo-altre, allò públic i allò privat, el medi feudal-territorial i el medi comercial-marítim, etc. Aquest tipus de plantejament no ens permetria d'analitzar la cultura com un conjunt de «pràctiques lingüístiques» apreses i transformades en circumstàncies concretes, i a partir d'una tradició heretada força complexa.³⁸

Així, doncs, els conflictes urbans de Barcelona al segle XV, que cal contextualitzar dins d'una crisi molt més general i amb arrels profundes que va afectar tota la societat catalana com a resultat de la seva decadència econòmica i política, ens ofereixen un exemple clar de l'escissió que en un moment donat es podia produir entre els ciutadans honrats i els grups socials més directament implicats en el comerç i la producció artesanal, escissió que de fet responia a la manca de viabilitat econòmica del comerç del port de Barcelona, i a la poca homogeneïtat dels interessos associats a aquestes activitats.

Claude Carrère ha demostrat que al llarg del segle XIV els barcelonins van desenvolupar una important indústria tèxtil basada en el treball domèstic i controlada per paraires i mercaders exportadors que, fins a cert punt, esdevingué l'alternativa econòmica de la ciutat a la crisi dels circuits comercials tradicionals més ambiciosos.³⁹ El comerç de Barcelona, com el de València, havia estat sobretot un comerç de trànsit que integrava diversos circuits més o menys complementaris, de manera que una balança

³⁷ M. GUAL CAMARENA 1981 (n.7), p. 58. El subratllat és nostre.

³⁸ Esmentem, per exemple, el suggerent article de José Enrique RUIZ DOMÉNECH, «El sueño de Ulises: la actividad marítima en la cultura mediterránea como un fenómeno de estructura», al recull *El mundo*, 1987 (n.31), com un bon exponent de la riquesa de matisos que surgeix d'una interpretació interdisciplinària de la «cultura».

³⁹ Vid. CARRÈRE, 1977-78 (n. 6), sobretot en el volum II.

comercial deficitària en un tipus d'intercanvi es compensava amb una balança favorable en un altre, i era tot el conjunt el que donava als catalans el seu protagonisme. Ara bé, els màxims beneficis s'obtenien amb els draps de luxe flamencs i les espècies orientals, si bé per tal d'aconseguir aquestes rutes calia negociar amb àmbits més propers de la Mediterrània occidental (per exemple, l'or i els esclaus del nord d'Àfrica constituïen una important matèria d'intercanvi).⁴⁰

Tanmateix, les dificultats del corsarisme, la competència estrangera i les guerres del segle XIV van demostrar que els catalans retrocedien en aquests àmbits. A partir d'aquí es va consolidar un altre circuit, basat fonamentalment en la importació de blat i d'altres productes alimentaris (per a assegurar el proveïment de la ciutat en una època en què les crisis de subsistències es van fer molt freqüents) i en l'exportació de draps de llana de mediocre qualitat a unes àrees cada vegada més protegides (Nàpols, Sicília, etc.).

Els interessos de paraires i exportadors, doncs, que pretenien una política proteccionista i una devaluació de la moneda del croat d'argent (per a assegurar els mercats i fer més competitius els seus productes), es van veure contraposats als interessos d'aquells sectors de mercaders més rics associats a la importació de blats o de draps de luxe flamencs (els drapers del segle XV per als quals, segons Claude Carrère, «la botiga compta infinitament més que l'obrador», estaven disposats a sacrificar la producció autòctona per altres negocis més lucratis).

L'enfrontament entre la Busca i la Biga va expressar en part aquesta contraposició d'interessos. El moviment revolucionari de fet té un component doble: per un costat, els grups socials de la «mà mitjana» i la «mà menor» (mercaders i mestres gremials) discuteixen el monopoli del poder municipal dels ciutadans honorats i la seva política econòmica; però, per un altre costat hi ha també diferències i rivalitats «verticals» en el mateix si dels grups oligàrquics i en el conjunt de la «intel·lectualitat» de Barcelona. De fet, els lligams facciosos-familiars juguen un paper fonamental en la política del segle XV i ultrapassen sovint una mera classificació segons «grups socials» o «estaments ciutadans».

Felip de Malla, canonge de Barcelona, originari d'una família de ciutadans honorats i diputat eclesiàstic de la Generalitat (1425-1428), considerava que la grandesa de Barcelona es basava en la pràctica de les virtuts cristianes, i es mostrava molt preocupat per les divisions de la seva època, arribant a opinar que la divisió atemptava contra l'essència de la definició

⁴⁰ Per al comerç d'esclaus i el seu impacte en la societat baixmedieval barcelonina, vegeu Dimes SANCHO I MARTÍNEZ, *La esclavitud en Barcelona en los umbrales de la Edad Moderna*, «Estudios Históricos i Documentos de los Archivos de Protocolos», VII (1979), pp. 193-270. També, Ch. VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, Bruges, 1955.

de la ciutat (que era «la comunitat», és a dir, la unió dels homes en pau i concòrdia).⁴¹ Però també els més revolucionaris donaven una resposta moralista a la crisi. És curiós analitzar el tipus d'argumentacions ideològiques usades pels juristes que es troben al costat de la Busca, com ara Ramon Guerau:⁴² els ideals de bé públic i justícia, contraposats a una oligarquia considerada corrupta perquè supedita els interessos comunitaris al profit personal, es legitimen a partir d'un providencialisme diví, de manera que els homes de la Busca han estat elegits per Déu per acabar tots els mals, etc. Aquest plantejament connecta amb les masses populars, educades en el mil·lenarisme i el misticisme col·lectiu per grans visionaris com un Arnau de Vilanova i, al segle XV, per predicadors populars –membres sovint dels ordes de frares mendicants– entre els quals destaquen Sant Vicenç Ferrer i fra Mateu d'Agrigento.⁴³

Que aquesta ideologia dels sermons populars, sens dubte amb major prèdica que el retoricisme àulic d'un Felip de Malla, formés part del programa proteccionista, i que fossin en canvi els ciutadans honrats rendistes –que volien evitar una devaluació monetària per mantenir els ingressos dels seus censals i violaris– aquells que invoquessin els avantatges del lliurecanvisme, és un bon argument per a reflexionar sobre la impossibilitat de distingir una cultura mercantil-burguesa que es contraposés a la ideologia feudal, atesa la dualitat i divergència d'interessos que trobem en aquesta mateixa cultura urbana baixmedieval.

En qualsevol cas, la dicotomia mercader-emprenedor/burgès-rendista a què hem fet referència ha quedat plenament reflectida en la sòbria realitat que es desprèn dels documents. Així, de l'anàlisi dels inventaris *post mortem* es desprèn una progressiva evolució dels mercaders cap a l'adquisició de béns immobles que assegurin un patrimoni fix: és a dir, una progressiva identificació vers el model burgès-rendista. L'adquisició de rendes per part dels mercaders pot venir materialitzada seguint diferents procediments. En

⁴¹ Felip de MALLA, *Correspondència política*, editada per Josep Perarnau, I, Barcelona, 1978. El mateix tema de la divisió civil causada per l'enveja o d'altres vicis, i de la unió com a únic remei per a la conservació de la república, es pot trobar a Anselm TURMEDA, «Cobles de la divisió del regne de Mallorca» (Metge-Turmeda, *Obres menors*, a cura de Marçal Olivari, Barcelona, 1927). El motiu té un famós precedent en l'exemple de la mata de jonc present a la *Crònica* de Muntaner, si bé en aquest cas aplicat no a l'àmbit *ciutat*, sinó al *Casal d'Aragó*.

⁴² Carme BATLLE, *La ideologia de la Busca. La crisi municipal de Barcelona en el siglo XV*, «Estudios de Historia Moderna», V (Barcelona, 1957), pp. 165-195.

⁴³ El cas de fra Mateu és menys conegut que el de Sant Vicenç. Vegeu Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «El beat fra Mateu d'Agrigento a Catalunya i a València: Notes sobre la vida religiosa en una Cort del Renaixement», dins *La cultura catalana del renaixement a la decadència*, Barcelona, 1964.

primer lloc, per la compra de terrenys de terra cultivables més o menys propers a les rodalies de la ciutat.⁴⁴ Altrament, per la compra de censals o violaris,⁴⁵ preferentment aquells emesos per la ciutat de Barcelona per a pal·liar el seu dèficit. Finalment – i cada cop amb més freqüència– pel lloguer de les cases dins la mateixa ciutat, adquirides potser pel mateix procediment, de manera que es produeix una veritable cascada de posseïdors d'aquests immobles que complica extraordinàriament l'entramat de la propietat urbana.

En aquest procés, hi veiem dues motivacions. Per una banda, l'abandonament del risc que comporta la inversió dels capitals en unes operacions comercials que van cada cop més a la baixa, per la crisi a nivell conjuntural i estructural que pateix l'occident els segles XIV i XV, dramàticament representada al Principat per la cruenta guerra civil (1462-1472). Però, per altra banda, la inversió en béns immobles delata un interès del mercader per esdevenir rendista i passar a formar part d'una noblesa socialment privilegiada. Al capdavall –insistim– la crisi d'un model que s'havia imposat en els segles d'expansió (segles XI-XIII), i que comença a fer fallida al XIV, amb les crisis de subsistències a què hem fet referència.

Resumint, el procés d'organització col·lectiva dels mercaders de Barcelona es desenvolupa fins al final del segle XIV –curiosament, de manera força paral·lela a la consolidació de la dinastia dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, de Jaume I (amb el qual els barcelonins comencen a rebre importants exempcions d'impostos que afecten les mercaderies) a Joan I (que va crear, com hem dit, el consell de les mercaderies i institucions complementàries).⁴⁶ Els segles XVI i XVII ofereixen, en contrast, un panorama d'estagnació consolidat, amb predomini de corporacions gremials, d'un costat, i d'una aristocràcia urbana de ciutadans honrats i militars molt abocada a les inversions rurals i censatàries, d'un altre. En aquestes condicions els mercaders són un grup a la defensiva, més petit que

⁴⁴ És el cas del mercader de Barcelona Berenguer Copliura, que cap el final del seu inventari s'apunta que tenia «una peça de vinya plantada, la qual dit defunt havia e posseïa en lo territori de Barcelona en lo loch appellat de la Travessera» (AHPB, Simon CARNER, *Secundus liber inventariorum et encantum*, 1415-1429, f. 158r, inventari del 19 d'agost de 1420).

⁴⁵ És realment excepcional que un mercader no tingui algun d'aquests títols: en alguns casos, la seva profusió és extraordinària (Cfr. l'inventari del mercader Miquel d'Alós a AHPB, Guillermo ANDREU, *Inventari de Miquel d'Alós*, 1434). Una altra font que ens ho demostra són els contractes matrimonials, on en moltes ocasions part del dot està constituït per censals o violaris (vegeu, per exemple, els capítols matrimonials de Guillem Badia, mercader de Barcelona, i d'Angelina, filla de Jaume Rosell, del 24 d'agost de 1416 a ACB, vol. 339).

⁴⁶ CARRÈRE, 1977-78 (n. 6), t. I, pp.19-57.

a l'edat mitjana, políticament i fins i tot econòmicament fràgil, amb un prestigi social reduït (a voltes es confonen amb botiguers) i, de manera poc sorprenent, amb una presència molt marginal en els nous circuits culturals (si deixem de banda, és clar, els impressors –pensem en un Sebastià de Cormellas als inicis del segle XVII). Al final del segle XVI, el predomini de genovesos en el comerç exterior provocava un veritable ressentiment popular –els genovesos tenien de fet el suport de la monarquia Habsburg. Aquesta situació no canviaria ja fins al final del segle XVII.

Tot aquest procés s'havia emmarcat de manera clara en les reformes institucionals de Ferran II (1510). El registre social que veritablement comptaria a partir d'aquell moment era la matrícula de ciutadans honrats.⁴⁷ Enfront d'aquesta, el mercader era aquell qui, si bé potser no feia un treball manual, tampoc no podia aspirar als privilegis dels militars– i de fet el conflicte social de prestigi no es plantejaria entre militars i mercaders, sinó entre militars i lletrats que «gaudeixen» dels mateixos privilegis, sovint per la seva associació amb l'administració reial. No serà ja fins al segle XVIII que els mercaders es faran prou rics i poderosos com per poder qüestionar aquesta veritable condemna social –de manera que el comerç a l'engròs «ennobrirà» de nou, tot distanciant-se del comerç a la menuda.

5. LA DIGNITAT DE L'ACTIVITAT DEL MERCADER I ELS SEUS VALORS MORALS

El mercader medieval té el seu lloc en l'ordre jeràrquic de la societat urbana, que globalment constitueix un dels tres braços o estaments representats a les corts. Aquest grup es conceptualitza equívocament i ambigua com a *burgesia* o com a *poble* i forma el braç reial tot i que, en el medi urbà, també s'hi van obrint pas l'església i la noblesa. Els bisbes sempre hi havien exercit autoritat, i els monestirs i els capítols catedralicis hi estaven fermament assentats gaudint d'immunitats i de beneficis des de la baixa edat mitjana. Pel que fa a la urbanització de la noblesa, el procés social (segles XIII-XV) va precedir el seu reconeixement polític (segles XVI-XVII), però tot plegat no va fer més que accentuar la marginalitat del mercader en l'estructura de poder de la ciutat.

A desgrat d'ocupar un lloc específic secundari en l'estructura de la societat medieval, hom reconeix la dignitat i l'honor del mercader –es famós l'elogi de Francesc Eiximenis– i no manquen les reivindicacions de la seva importància per la prosperitat general de la ciutat.⁴⁸ Més sorprenent

⁴⁷ Vegeu AMELANG, 1986 (n. 27).

⁴⁸ Així, «entre los altres oficios que posen la cosa pública en bon estament són los mercaders, car terra on mercaderia corre e abunda, tostemp és plena, e fèrtil e en bon estament.

és la continuïtat observada del segle XIV al segle XVIII en la consideració de l'activitat mercantil com una mena de patrimoni econòmic col·lectiu que cal protegir, car és el fonament de la prosperitat de la ciutat a tots els nivells. De fet, la idea clau del mercantilisme ja es troba expressada en l'actuació dels mercaders de Barcelona al segle XV, quan els còsols del mar, amb el consentiment – necessari – dels consellers de la ciutat, envien un síndic a les corts dels 1435-1436 «per obtenir, an mitjà lur, redreçament e bon stament del art e negociació mercantívol, axí de mar com de terra, la qual se troba més ara que jamàs destruïda e destorbada, en gran dan de la cosa pública».⁴⁹

Resulta típic el catastrofisme d'aquesta expressió –hom sempre reclama mesures urgents per a resoldre una situació de desastre imminent o coses semblants– però encara és més interessant la constatació que la *cosa pública* depèn de la *prosperitat mercantil*. En la percepció de l'època, doncs, el mercat és el vèrtex de la vida econòmica urbana, així com la ciutat és l'expressió natural de la vida comunitària. Aquest enfocament es podia, quan calia, formular a partir de la concepció clàssica –Aristotèlica i Ciceroniana– de la vida política, tal com ho fa el mateix Eiximenis. Hi havia aquí, tanmateix, una opció interpretativa important, perquè l'activitat econòmica del món rural (per a la glorificació del qual tampoc no mancaven precedents clàssics, tal com es va fer patent durant el Renaixement) quedava marginada en aquesta apreciació, tot i que els grups socials políticament predominants eren, tal com ho hem dit, fortament rendistes. Ara bé, aquesta diguem-ne «contradicció» tenia una lògica lligada al procés

Per tal, los mercaders diu que deuen ésser favorits sobre tota gent seglar del món, car diu que los mercaders son vida de la terra on són, e són tresor de la cosa pública, e són menjar dels pobres, e són braç de tot bon negoci, de tots afers compliment. Sens mercaders les comunitats caen, los prínceps tornen tirans, los jóvens se perden, los pobres se'n ploren. Car cavallers ne ciutadans que viuen de rendes no curen de grans almoines; solament mercaders són grans almoiners e grans pares e frares de la cosa pública, majorment quan són bons hòmens e ab bona consciència» (*Dotzè del crestià*, cap. 389. Citem segons la selecció d'Albert Hauf, Barcelona, 1983. La totalitat del *Dotzè* és ara en curs de publicació, però de moment només n'ha sortit la segona part (Girona 1986). L'edició del *Regiment de la cosa pública*, a cura de P. Daniel de Molins de Rei (Barcelona 1927), és encara útil. Aquest text, que no caldria magnificar excessivament –perquè la literatura universal és plena d'elogis i crítiques, i al costat dels mercaders Eiximenis també sap parlar bé d'altres sectors socials–, ha estat citat i analitzat molt sovint i per això ens n'estalviem el comentari.

⁴⁹ CARRÈRE, 1977-78 (n.6), I, p. 183, n. 1. Un testimoni de caire similar es pot trobar fàcilment en una de les cartes enviades pels jurats de València al rei, en la qual demanen permís per a organitzar-se conjuntament amb Barcelona, Mallorca i la resta dels ports catalans en defensa contra corsaris, ja que si no «la mercaderia en la qual gran part del bé de la cosa pública és conservada, cessa del tot ...» (Vid. Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval*, València, 1985, p. 133, carta del 7 d'octubre de 1399).

d'urbanització de l'aristocràcia, perquè les seves rendes depenien cada cop més del bon o mal funcionament de la cosa pública, bé fos a través del deute públic, de càrrecs diversos o favors reials.

El cas d'Eiximenis és sens dubte el més clarificador, perquè no sols ens ofereix una imatge on s'apleguen les idees comunes de l'època a un nivell força popular —és a dir, arrelades a la realitat social— sinó que, ultra la defensa dels interessos dels mercaders, el mateix escriptor ofereix un model moral amb finalitat pedagògica per tal de definir com s'han de comportar, sens dubte prenent com a punt de partida els valors religiosos tradicionals (dels quals hom fa una lectura força *utilitària*).⁵⁰ De fet, es pot comprovar per alguns inventaris de béns dels mercaders on apareixen llibres que, en el marc els països catalans, una de les seves lectures habituals era el mateix Eiximenis.

L'estudi de les biblioteques dels mercaders —conegudes a través dels inventaris i dels encants i, molt més minoritàriament, a través de les deixes testamentàries o d'algun contracte comercial l'objecte del qual siguin llibres— és la font més important que tenim per a conèixer la seva formació intel·lectual, atesa la mancança d'una àmplia literatura escrita per ells. De fet, els inventaris de les biblioteques són utilíssims per a reconstruir una història de la cultura empíricament fonamentada i socialment representativa a totes les èpoques, però potser és a l'època medieval on són més útils, al no comptar amb veritables alternatives documentals.⁵¹ Els inventaris ens permeten conèixer els hàbits intel·lectuals i el grau de formació d'una societat o d'un estament determinat.

Sembla que el mercader del segle XIII llegeix poc, especialment el mercader modest, que es conforma amb psalteris —que quasi mai no falten en cap biblioteca— i doctrines morals. Ara bé, a mesura que al segle XIV augmenta la qualitat del luxe ciutadà —un fenomen compatible amb la crisi—

⁵⁰ Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del cristià*, especialment capítols 389 (on fa l'elogi de la mercaderia) i 390 (on proposa mesures de caire proteccionista). Aquestes reflexions formaven part del *Regiment de la cosa pública*.

⁵¹ Tot i tenir bons precedents historiogràfics per a l'estudi de les biblioteques d'altres ciutats europees medievals, (l'últim dels quals és l'excel·lent estudi de J.N. HILLGARTH, *Readers and books in Majorca, 1229-1550*, París, 1991) en el cas de Barcelona s'han fet estudis força interessants, si bé seguint uns criteris parcials, on potser la compilació de dades o l'estudi de casos concrets no han anat acompanyats d'una sistematització suficient. Per citar dos treballs importants, vegeu J.M. MADURELL i MARIMÓN, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474). Contribució al seu estudi*, Barcelona, 1974, i Carme BATLLE, «Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV», a *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, París, 1981, pp. 15-34. Hi ha una interessant reflexió metodològica a Christian BEC, *Les livres des florentins (1413-1608)*, Florència, 1974.

també s'amplia el ventall de lectures,⁵² juntament amb el gust per l'art i els objectes d'ostentació (alguns mercaders acumulen moltíssims articles de luxe en forma d'anells, diamants, *parenostres*, collarets, etc).⁵³ Aquesta extensió de les lectures té un vessant quantitatiu i un altre de qualitatiu.

Pel que fa a l'aspecte quantitatiu, les biblioteques dels mercaders del segle XV estan molt més atapeïdes que les dels segles anteriors. A desgrat d'algunes motivacions que podem considerar *externes* a la mentalitat del mercader (acumulació de volums per herència i per donacions, una major facilitat d'adquirir-los i una major extensió i popularització de la cultura), es pot valorar aquest augment en paràmetres purament *interns*, és a dir, essencialment justificats per un tarannà més immobiliari i sedentaritzat dels mercaders, afavorits per l'atonía progressiva dels afers comercials i l'aburguesament a què ja hem fet referència.

De fet, fins al segle XV, les grans biblioteques a les ciutats havien estat monopoli dels monestirs —amb la profusió dels ordes mendicants als centres urbans— i dels ciutadans honrats: no deixa de ser significativa aquesta incorporació dels mercaders a aquests grups privilegiats pel que fa a les lectures. No seria gaire atrevit interpretar aquesta identificació amb els ciutadans honrats basant-nos en aquella progressiva assimilació de què ja hem

⁵² Aquest canvi cap a un luxe superior i uns majors nivells d'alfabetització dels mercaders i de circulació de textos (originals o bé traduïts) probablement cal datar-lo del temps del regnat de Pere el Cerimoniós, i per causes més profundes que l'interès personal del monarca en la difusió de la cultura. Podem comparar, per exemple, la relativa austeritat del mercader Pere Vilar, de Girona (1330), amb la gran biblioteca del barceloní Antoni Cases (1448). Vegeu, respectivament, Christian GUILLERÉ, *Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV*, Girona, 1984, i l'article pioner de Claude CARRERE, *La vie privée du marchand barcelonais dans la première moitié du XVe siècle*, «Anuario de Estudios Medievales», 3 (1966), pp. 263-292.

⁵³ Tot i que alguns d'aquests mercaders comercien amb articles d'aquests tipus, és relativament fàcil distingir els objectes d'ús privat del mercader —o de la seva dona— dels que fan estricta referència a la seva professió, perquè els inventaris estan organitzats segons les cambres de la casa, la qual cosa facilita molt aquesta distinció, seguint criteris de funcionalitat. Només hem trobat una excepció a aquesta regla, que és l'excel·lent inventari dels béns del mercader barceloní Arnau de Salavert, mort a Sicília, que està organitzat seguint el criteri alfabètic (cfr. AHPB, Anònim, *Inventario por orden alfabético de los bienes relictos del difunto Arnaldo de Salavert, de Palermo, 1436*).

En el cas de les biblioteques, la distinció ús professional / ús privat esdevé inviable, atesa la localització dels llibres únicament a l'escriptori, que no solia faltar a les cases dels mercaders: allà hi conserven tots els papers i escriptures, llibres de comptes, llibres d'oracions i lectures profanes (cfr. Carme BATLLE, *La mentalitat i les formes de vida dels mercaders catalans medievals*, «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», XXI, Barcelona, 1980, p. 92). Aquesta divisió funcional dels llibres vindrà determinada, si més no, seguint uns criteris temàtics de classificació.

parlat, quan feia fallida el model del mercader baixmedieval que la societat d'aquell temps havia forjat, i que tan bé haurien sabut reflectir Eiximenis amb els seus comentaris i el pròleg del *Manual de mercaderia* del segle XIV.

Es podria objectar aquí que també juristes, notaris i metges tenen extenses biblioteques: però solen ser d'un caràcter marcadament professional, la qual cosa singularitza força les causes que expliquen aquestes adquisicions bibliogràfiques.⁵⁴

En contrast amb aquesta situació baixmedieval, podem aventurar que les grans biblioteques del Renaixement –mediocre com ho fou a Catalunya – pertanyen a l'aristocràcia– militars, bisbes, metges i juristes. Són ciutadans ennoblits dedicats a les lletres, com Joaquim Setantí, els que ja a principis del segle XVII ens deixen inventaris espectaculars.⁵⁵ De fet, la veritable continuïtat en els inventaris de biblioteques s'estableix no pas en els dels mercaders, ja que el nombre de llibres disminueix de manera ostensible al segle XVI, sinó a partir de les biblioteques de cavallers donzells i nobles. Podem així comprovar aquest nivell de lectures des del donzell Joan Gener, que va testar l'any 1428 deixant 41 llibres (entre aquests *Lo Somni* de Bernat Metge), fins al noble Francesc de Gilabert, escriptor, que llistava les seves autoritats als *Discursos* del 1616, passant per Bernat Guerau de Boixadors del castell de Savallà, que en morir l'any 1515 tenia una col·lecció de 17 manuscrits i llibres impresos, entre aquests *Tirant lo Blanc*.⁵⁶ I això a desgrat que a Catalunya els cavallers, relativament parlant, no es dedicaven prou a les lletres (la qual cosa no va deixar de preocupar les ments més lúcides, com el mateix Francesc de Gilabert en els esmentats *Discursos*, o el jurista Onofre de Selma, que s'hi va enfrontar en una polèmica l'any 1632).⁵⁷

Pel que fa a l'aspecte qualitatiu, la varietat de temes que trobem a les biblioteques dels mercaders es pot englobar en quatre categories: llibres de temàtica religiosa, clàssics antics, llibres de caràcter tècnic (jurídic o científic).

⁵⁴ Vegeu l'article de Marina MITJA SEGUÉ, *Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica*, «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», I (1948), pp. 65-104, sense oblidar que es tracta d'un cas veritablement extraordinari, i per això mateix interessant.

⁵⁵ Cristian CORTÉS, *Els Setantí*, Barcelona, 1977.

⁵⁶ Inventari de Joan Gener, donzell de Barcelona, 22.IX.1428 (AHCB, Inventaris I,6). Hem pogut consultar l'inventari de Joan de Boixadors, al castell de Savallà, gràcies a la gentilesa dels hereus de Lluís Cabo Delclós. Per a Francesc de Gilabert, vegeu Joan Pau RUBIÉS, *El pensament del cavaller don Francisco Gilabert. Crisi política i alternatives socials a Catalunya, 1559-1638*, II vols. Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1987. L'edició crítica de les obres de Gilabert basada en aquest estudi és en curs de publicació.

⁵⁷ Onofre de Selma i Salavert, «Verdad defendida», Ms. 1189 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, especialment ff. 18 v-19 r (nº 10).

fic) i obres més pròpiament literàries. Ens proposem a continuació de fer un esbós del contingut de les biblioteques dels mercaders barcelonins a partir d'aquestes quatre categories.

Aproximadament un 60% dels inventaris de mercaders baixmedievals que hem consultat tenen llibres, una proporció molt alta respecte al conjunt de la població barcelonina. Hem analitzat més detingudament setze d'aquests inventaris, intentant de buscar exemples representatius tant pel que fa a la presència de llibres com al període al qual corresponen. Així, tenim cinc inventaris del període 1398-1409, quatre del període 1431-1449 i set del període 1457-1477.⁵⁸ Podem, per tant, arribar a unes conclusions de caràcter general, a més d'un seguit d'observacions més particulars.

El primer que cal remarcar és que els títols de temàtica religiosa són els més abundants en qualsevol dels tres períodes apuntats, amb unes xifres que oscil·len entre el 63% al 71% del conjunt. Les obres clàssiques hi són molt poc representades, amb una mitjana d'un 2%. Pel que fa a les obres de caràcter jurídic o tècnic (amb la qual cosa volem indicar tractats de medicina, de gramàtica i de retòrica), la seva presència és força inestable, amb uns percentatges que es situen prop del 20% en els primers anys del segle XV i baixen al 9% durant la segona meitat del segle XV.⁵⁹ En canvi,

⁵⁸ Aquests inventaris, amb les respectives biblioteques, són: [1] Guillem Ferrer (13.VIII.1398): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,1; [2] Joan Ferrer Despuig (26.XI.1400): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,2; [3] Guillem Massanet (5.IV.1402): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,2; [4] Pere Sesdeus (14.X.1405): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,3; [5] Francesc de Vilaulzinosa (21.III-13.V.1409): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,3; [6] Miguel d'Alós (18.X.1431): AHPB, Guillem Andreu, *Inventari de Miquel d'Alós*, 1434; [7] Arnau Salavert (1436): AHPB, Anònim, *Inventario por orden alfabético de los bienes relictos del difunto Arnaldo Salavert*, 1436; [8] Guillem Pujol (2.IV.1449): AHPB, Bartolomé Costa, *Pliego de inventarios*, 1441-1450, ff. 132r-152r; [9] Jaume Botaller (26.VIII.1449): AHPB, *Id.*, ff. 185r-202r; [10] Aloi de Navel (4.VII.1457): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,10; [11] Pere Marquet (3.VIII.1465): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,11; [12] Jaume Sastre (15.XII.1470): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,12; [13] Miquel Vives (25.II.1471): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,12; [14] Francesc de Junyent (25.VI.1472): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,13; [15] Gabriel Serradell (25.X.1473): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,13; [16] Ramon Pujades (21.II.1477): AHCB, *Arxiu Notarial*, I,13.

Tres d'aquestes biblioteques, les més extenses (d'Aloy de Navel, Pere Marquet «menor» i Francesc de Junyent), han estat estudiades per Claude Carrère a l'article esmentat (n.52). La de Francesc de Vilaulzinosa es troba recollida a MADURELL 1974 (n. 51), pp. 33-34.

⁵⁹ Curiosament, aquest tipus de llibre «tècnic» predominarà en els inventaris del segle XVI que hem consultat, i que solen ser molt menys rics. Per exemple, el mercader Martí Domènech té, l'any 1524, un parell d'exemplars del llibre del Consolat del Mar, uns Decretals i *Lo primer del cartoxà* (cfr. AHPB, Miguel Cellers (major), *Plec d'inventaris*, 1524-1543). I, ja al 1600, el mercader Pere Antoni Isern només sembla tenir quatre llibres, tots d'ús professional (vid. AHPB, Antoni Batlle, *Llibre segon dels inventaris*, 1596-1601).

hi ha una progressió clara en les obres de tipus històric i novel·lesc, que creixen d'un 8% del començament de segle a un 21% a la segona meitat, passant per un punt intermedi d'un 16% als anys 30 i 40. Tot i que hi ha una certa continuïtat en el nombre de llibres per inventari –fem una mitjana de set llibres per cada mercader– es pot observar també una tendència al creixement, que podem atribuir a efectes acumulatius (herències i donacions). També cal remarcar que alguns inventaris tenen molts més llibres que els altres. Així, Aloi de Navel té 34 volums l'any 1457, mentre que Jaume Sastre, l'any 1470, no en té cap.

Entre els llibres religiosos –com hem dit, els més abundants– el *Psalteri* i la Bíblia falten en molt poques biblioteques. Cal notar que és comú trobar llibres bíblics per separat, entre els quals destaquen els Evangelis, el Gènesi i l'Eclesiastès. També hi ha molts llibres d'hores i exemplars del *Flors Sanctorum*, amb d'altres que fan referència a la devoció mariana. Aquesta devoció per la Verge també es comprova amb la presència remarcable de figures i retaules. Entre els autors cristians antics, els més sovintejats són Sant Agustí, Boeci, Sant Gregori i Sant Jeroni i, pel que fa als medievals, Sant Bernat. De fet, fins i tot entre els autors catalans, els que tenen un pes més gran són precisament els escriptors religiosos, com Ramon Llull i Francesc Eiximenis. Ara bé, en aquest punt caldria parlar d'una orientació molt pedagògica. En aquests autors catalans hi ha una forta imbricació de fonts clàssiques de caràcter lògic i retòric amb tractats de moralitat cristiana.

La presència d'autors clàssics és, de fet, força excepcional. Els trobem sobretot en el cas de les grans biblioteques, que pertanyen a mercaders rics. És el cas del mercader barceloní Francesc Girona,⁶⁰ l'esmentat Aloi de Navel o Antoni Cases, estudiat per Claude Carrère.⁶¹ En aquests inventaris hi trobem les *Epístoles* de Sèneca, el *De Oficiis* de Ciceró i, entre diverses obres d'Aristòtil, la seva *Política* –uns títols que revelen interès per temes polítics i morals.

Entre els llibres de caràcter més tècnic, aquells relacionats amb l'exercici de la professió mercantil hi apareixen només esporàdicament, amb un clar predomini del *Llibre del consolat de mar*.⁶² Així i tot, la seva presència constitueix una constatació de que els mercaders tenien uns punts de referèn-

⁶⁰ La biblioteca d'aquest mercader es troba recollida a AHPB, Galceran Balaguer, *Pliego de inventarios*, 1463-1510, f. 3r-3v.

⁶¹ CARRÈRE, 1966 (n. 52), pp 284-285. La biblioteca del mateix Antoni Cases, de l'any 1448, apareix transcrita parcialment a MADURELL, 1974 (n. 51), pp 72-75.

⁶² Una explicació a aquesta menor presència de llibres de caire professional pot ser el caràcter eminentment pràctic de la professió mercantil. A més del *Consolat de Mar*, trobem algun *Art de la mercaderia* –pensem en els mercaders barcelonins Antoni Rubió i Joan Sicard [cfr. J.M. MADURELL, 1974 (n. 51), pp. 68 i 29 respectivament].

cia on poder recolzar i justificar la seva actuació. Més abundants són llibres de comptes i, dins de la literatura jurídica, el codi de Justinià i els *Decretals*. Destaquen força els llibres de medicina, obres de caràcter divulgatiu, com el *Tresor de pobres*, o fins i tot alguna altra d'Arnau de Vilanova. Sense ser grans consumidors d'obres mèdiques i jurídiques, alguns mercaders demostren un interès pel que eren punts de referència necessaris de la cultura de l'època.

El sector on l'interès no deixa d'augmentar és en els llibres de temàtica històrica i novel·lesca. Aquest augment pot reflectir l'aristocratització dels mercaders al llarg del segle XV. De tota manera, com es desprèn de les xifres que hem donat, aquests llibres també manquen en moltes de les biblioteques dels mercaders. Els títols que predominen dins la literatura de ficció es relacionen amb cicles novel·lescos d'inspiració clàssica (més que no pas els cicles cavallerescos pròpiament medievals). Així, trobem en diverses ocasions les *Istòries Troyanes* i la història d'Alexandre. Menys sovint, els protagonistes són Hèrcules, Escipió i Anníbal. Pel que fa a la historiografia, hi ha un interès no menyspreable per històries dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Entrant, finalment, en les obres de caràcter enciclopèdic i proverbial, un títol destacat és el *Breviari d'amor*, que trobem diverses vegades (i que creiem que cal identificar amb l'obra de l'occità Matfre Ermengaud, prosificada en català al segle XIV).

Cal recordar que en aquesta època, a més de les lectures, l'educació té encara un fort component retòric, de manera que personatges com Vicenç Ferrer o Felip de Malla es difonen a través de l'oratòria. Amb tot, els mercaders llegeixen força. Ho fan fins i tot en llatí, si bé la majoria dels volums de les seves biblioteques són escrits en català. Molt ocasionalment en trobem algun en d'altres llengües romàniques, com el francès. El fet que els mercaders llegissin⁶³ indica que participaven en la cultura d'élite, encara que sense arribar als graus de preparació intel·lectual dels mercaders italians.⁶⁴ En qualsevol cas, aquesta formació devia ser un dels principals factors que van contribuir al seu prestigi com a grup social.

⁶³ Com ja hem dit, és excepcional el cas del mercader ric que no tingui ni un llibre a la seva biblioteca: vid., tanmateix, el cas del mercader Marc Seyol que, el 3 de març de 1437, malgrat les seves àmplies possessions, no té inventariat cap llibre (AHPB, Simon CARNER, *Tercius liber inventariorum*, 1430-1438, f. 380 r-387 r).

⁶⁴ Armando SAPORI, 1955 (n. 19) insisteix força en aquest aspecte, enfrontant-se enèrgicament a les tesis ja clàssiques de l'historiador alemany W. SOMBART, que titllava al mercader italià d'inculte i il·letrat. Vid. també l'article ja esmentat de PIRENNE 1929 (n.19). Possiblement cal relacionar el nivell cultural dels mercaders d'algunes ciutats italianes amb la cultura aristocràtica i burgesa que els envoltava, sobretot en relació a l'humanisme. En aquest sentit, el paper digne però al capdavant mediocre del mercader català sembla correspondre's amb la recepció parcial, però no menyspreable, de la cultura francesa i de l'humanisme italià a les terres de la Corona d'Aragó.

Globalment, ens trobem davant d'una literatura utilitària i poc original, no gaire atenta a la gran literatura catalana medieval –amb l'excepció d'alguns lectors assidus de Lull i Eiximenis–, amb esporàdiques aparicions de la historiografia catalana i amb escasses mostres de poesia. El mercader català es consumista abans que no mecenes, i no hi ha una literatura específica de mercaders sobre mercaders, si no és excepcionalment (El cas del frare apòstata Anselm Turmeda, que des de Tunis va escriure les *Cobles de la divisió del Regne de Mallorca*, l'any 1398, a instància d'alguns «honrats mercaders de Mallorca», correspon a aquesta excepcionalitat. Turmeda és, per la seva trajectòria, l'anti-Eiximenis). En aquest context, el focus cultural creat per la cort reial, com a centre de creació literària i recepció d'obres foranes, tenia un paper fonamental, molt ben documentat durant els regnats de Pere el Cerimoniós i dels seus fills, i afectava tots els estaments benestants. Aquesta dependència es féu sentir negativament arran de l'absentisme reial dels Trastàmars i, de manera encara més dramàtica, dels Habsburg. Paral·lelament, l'aparició de la impremta potser va apaivagar el provincianisme del Renaixement català, però també va contribuir a la seva castellanització.

Volem acabar reflexionant amb més profunditat sobre el contingut específic de la cultura dels mercaders catalans. A la literatura que llegeixen hi predominen la moral secular i el sentit comú, la manca de tensió respecte als valors tradicionals i un cert hedonisme dels ulls associat al consum d'objectes bells i cars que va provocar problemes morals seriosos, car l'època de les grans misèries i de l'extensió de la pobresa coincideix amb aquesta ostentació allunyada de tot misticisme.

El mercader, així i tot, era un home profundament religiós, d'acord amb l'esperit de l'època, i un estudi objectiu i acurat dels documents no fa més que confirmar que la religiositat del mercader va lligada directament a la seva visió del món, a la seva manera de ser i, per tant, a la seva manera de fer. La lectura i tinença de llibres directament relacionats amb la fe presuposen diverses coses, entre les quals una dedicació esmerada al cultiu espiritual. Cal parlar tanmateix d'una religiositat no tan sols teòrica, sinó lligada a unes preocupacions pràctiques tant pel que fa a la pietat quotidiana com a la moral. La conjunció de tots dos camps (intel·lecció i acció) donaria com a resultat una religiositat plena, de la qual cal partir per entendre diversos aspectes de la vida del mercader: la qüestió de la usura, les donacions pies, la constitució de les últimes voluntats, i també els presupostos que regien les actituds envers d'altres religions i cultures –actituds tants cops viciades per la intolerància.

La religiositat del mercader i dels altres estaments medievals s'ha *mesurat*, normalment, a base d'analitzar les seves manifestacions públiques, que trobem documentades en els testaments, els actes litúrgics i devocionals,

els escrits singulars o la predicació en massa. Pot ser que a través dels inventaris (però sense cenyir-nos exclusivament a les biblioteques) sigui possible de penetrar en l'àmbit més privat del mercader, configurat per la seva personalitat i per la seva vida quotidiana.

Una de les manifestacions més òbvies d'aquesta preocupació espiritual és la presència *sistemàtica* d'imatges devocionals a la seva llar, que solen representar escenes de tema evangèlic o relacionades amb sants particulars. La documentació distingeix dos tipus de suport material per a aquestes representacions: els retaules i els oratoris.⁶⁵ Aquestes imatges tenien com a funció més immediata estimular la pietat de les famílies dels mercaders.

Tornant, però, a les fonts de caire més literari, es planteja el problema de com cal valorar la presència de tants llibres de temàtica religiosa. Hom podria dubtar del veritable abast de la predicació eclesiàstica i desconfiar que allò que diuen clergues com Francesc Eiximenis tingués cap efecte real en la vida del mercader. Tanmateix, podem establir com a punt de partida que el discurs eclesiàstic tenia una via de penetració, acceptada pels receptors, en l'àmbit privat del mercader. Arribem a aquest raonament per la presència de molts llibres, no solament bíblics o devocionals, sinó també, i de manera significativa, d'aquells tractats didàctics escrits per autors de l'època (especialment frares dominicans i franciscans) i pensats per a un públic urbà.

Anant més enllà de la presència d'aquestes obres en uns inventaris, una altra prova de la difusió d'aquesta ideologia de caire «eiximenià» la trobem en el model del mercader ideal que hem descobert al manual de mercaderia del segle XIV citat més amunt, fins al punt que podem sospitar que aquesta part és inspirada en algun autor similar al frare franciscà (Gual Camarena, que n'ha fet l'edició crítica, apunta la possibilitat que el mercader compilador hagués usat com a font algun text del dominic Ramon de Penyafort). Hi ha uns tòpics comuns que fan referència a les virtuts i als vicis del mercader; així, segons els manuals, el mercader ha de ser savi i discret, sincer i lleial, evitant cometre fraus però sense deixar-se enganyar tampoc, i ha de ser diligent, «així que so que porà vuy fer no s'o sper a damà, e ço que porà fer al matí, no s'o sper al vespra». Ara bé, aquest tipus de virtuts, que sens dubte tenen un contingut utilitari (car així «mills porà sostenir los gran treballs e perills que per moltes vaguades han de sostenir aquells que de aquest art s'entrameten»), en darrer terme fan referència al

⁶⁵ El mercader Marc Seyol, ja esmentat, té «1 oratori on és la ymatge de la Verge Maria» (AHPB, Simon CARNER, *Tercius liber inventariorum*, 1430-1438, f. 383 r); el mercader Lluís Claramunt poseeix «1 oratori (...) en que és pintada la creu de Jesucrist e la Verja Maria a Sant Johan» i «1 altre oratori en que és pintada la Verja Maria e la Maria Magdalena» (AHPB, Simon CARNER, *Tercius liber inventariorum*, 1430-1438, f. 159 v).

coneixement de Déu i de la veritat cristiana: «així que en tot loch hon hom sia deu amar, de honrar, de servir lo salvador nostre Jhesu Xrist, per tal que Ell sia remenbrant de la ànima a la hora de la mort, he que.ns vulla guardar del sperit maligna». ⁶⁶ I aquest no és l'únic testimoni d'aquest lligam, dins de la normativa moral del mercader, entre la conveniència professional i la preocupació específicament cristiana: en diversos indrets, Eiximenis destaca que el mercader ha de ser caritatiu i hospitalari, defugint la cobdícia com el pecat que li és més característic. ⁶⁷

Cal concloure que, si bé hi devia haver una gran diversitat en els comportaments individuals, el teixit ideològic des del qual els mercaders medievals s'enfrontaven a la seva vida quotidiana estava majoritàriament impregnat d'uns referents culturals cristians, mediatitzats d'una manera força particular als segles XIV i XV per un discurs eclesiàstic adaptat a les necessitats professionals d'aquest estament. Tot sembla indicar que el tradicionalisme moral és el tret més característic del mercader català o valencià, en un grau tal que contrasta amb la *manca d'escrúpols* que hom sol atribuir al mercader genovès que li és contemporani, per exemple. ⁶⁸ A aquest conservadorisme cultural cal afegir-hi una notable manca de creació intel·lectual, que s'expressa tant en la literatura de l'època (evidentment, el notari Bernat Metge és un cas excepcional) com en l'escàs interès mos-

⁶⁶ M. GUAL CAMARENA, 1981 (n. 7), pp. 57-60.

⁶⁷ Pel que fa a la importància de l'hospitalitat dels mercaders envers d'altres mercaders, hi ha un conte interessant al *Dotzè del crestià* (cap. 164) d'evident caràcter exemplar. En un altre indret, Eiximenis explica com el guany il·limitat de diners no sols és un pecat sinó que també és pernicios (mentre que per a ell, el respecte a l'ordre social i els valors establerts sols produeix beneficis). Així, el mercader protagonista del conte encén una candela a tots els sants i, si li'n sobra una, a la imatge del diable. D'aquesta manera s'exemplifica la idea que el mercader és capaç d'adoptar qualsevol principi espiritual per a satisfer el seu guany material. Però, és clar, els beneficis del pacte amb el diable no son més que un somni i, quan el mercader es desperta, en comptes de nedar en or, es troba literalment cobert de merda. I «semblant se fa de tots aquells qui per mà sua volen ésser rics-hòmens, car a la fi tots ne van enganats (...) car fan Déu del diner, lo qual volen créixer e multiplicar sens fi». (*Dotzè del crestià*, cap. 150).

⁶⁸ Sobre el caràcter del mercader genovès, disposat a qualsevol aventura i amb pocs principis inalterables, vegeu Geo PISTARINO, «Génova medieval entre Oriente i Occidente», dins *El mundo ...*, 1987 (n. 31). A desgrat d'un excessiu amor a la seva ciutat, que fa que l'autor prengui un to apologètic-justificador i exageri el contingut de l'aportació de Génova a la civilització occidental, el treball ofereix l'interès de caracteritzar la ciutat-estat lligur com un sistema de caire marítim colonial-comercial que s'orienta vers la Mediterrània i resulta incompreensible des de la perspectiva de l'Estat territorial. Aquest és un bon punt de partença per a esbrinar la hipotètica diferencialitat del cas de Barcelona, com a ciutat estretament lligada a una dinastia feudal que posseeix molts més territoris, i com a centre d'articulació econòmica i política de tots els països catalans. Però aquest tipus de comparació s'hauria de fer de manera sistemàtica abans d'arribar a cap conclusió.

trat per a fomentar una educació de la joventut més enllà dels requisits mínims.

Jaume Vicens Vives va expressar, exageradament, que «la intel·lectualitat catalana renuncià a exercir el paper de guia que li corresponia i deixà el poble sotmès a totes les contingències d'una navegació sense pilot en el gran temporal d'idees que el Renaixement desfermaria des de bon començament del segle XVI».⁶⁹ Aquest judici s'ha qüestionat si tenim en compte la gran elaboració del pensament polític pactista, per exemple, però al capdavall és evident que fenòmens com la lentitud i indecisió a portar la Universitat a Barcelona, o les dificultats que trobaven els projectes de reforma educativa de Felip de Malla, ratifiquen la sensació que, al mercader i al ciutadà honrat català, no els apassionava res gaire original: saber llegir i comptar, conèixer bé el catecisme i la literatura pietosa i un xic de literatura de ficció (sentimental o cavalleresca) que, de fet, encara trobava millor acollida entre els juristes i els cavallers.⁷⁰ Els grans escriptors del segle XV foren valencians i sovint cavallers. Als segles XVI i XVII serien també eclesiàstics, cavallers i algun metge els autors més originals, en el context d'una cultura dominada pels llenguatges jurídic i teològic.

Les reivindicacions medievals o posteriors de l'honor de l'activitat del mercader, i dels beneficis derivats del seu exercici, havien estat fetes evitant el xoc frontal amb els valors militars aristocràtics, que van predominar ben bé fins al segle XVIII d'una manera més o menys rígida. De fet, encara al segle XVII, hom escrivia memorials per a reclamar que les lletres i el comerç es poguessin equiparar a l'honor militar, o com a mínim hi fossin compatibles. Quan pensem que el cavaller Galceran de Requesens, al segle XV, no s'estava d'invertir en activitats comercials, o que el moralista Eiximenis, al segle XIV, proposava mesures de foment i protecció de la mateixa activitat (mesures tals com la disminució de la pressió fiscal, la defensa armada i legal dels mercaders enfront dels corsaris, la donació, per tant, de privilegis i guiatges) i de les quals hom responsabilitzava la Corona, arribem a la conclusió que no hi havia veritables obstacles ideològics per al desenvolupament d'aquesta activitat, i que els programes dels despotismes il·lustrats del segle XVIII no tenien res d'original que pogués

⁶⁹ VICENS VIVES, 1956 (n. 12), pp 58-59.

⁷⁰ Eiximenis, als capítols 14 i 192 del *Dotzè*, ofereix una relació dels llibres més recomanables per a la lectura profitosa dels ciutadans honorats, que curiosament no s'allunya gaire dels que trobem als inventaris. A més d'exaltar les virtuts del coneixement (això que actualment anomenem *cultura*) explica quines han de ser les preocupacions fonamentals dels membres de les tres mans (major, mitjana i menor). Mentre que els menestrals han de procurar treballar de la manera més subtil i efectiva possible i els mercaders han de conèixer llengües per a comunicar-se amb l'estranger, els patricis han de saber de lleis i històries per a manar-los a tots «segons els exemples dels antics».

explicar la posterior revolució econòmica. El problema no era merament la mentalitat, sinó l'hegemonia social. Un fet característic de la Corona d'Aragó és que la cultura dels mercaders medievals, després d'haver creat les condicions per a donar suport a una monarquia cosmopolita, no va poder vertebrar la cultura del Renaixement, mentre que la noblesa, sense direcció unificada i enfrontada als ministres d'un rei llunyà, tampoc no va saber apropiarse d'una manera prou selectiva i decisiva de les possibilitats ofertes per l'humanisme. I això va passar a desgrat que hi hagués mecanismes suficients de comunicació social.⁷¹ Així, al capdavant, els mercaders van prendre com a model una aristocràcia instal·lada en la mediocritat.

El mateix Eiximenis, que evidentment responia als seus lligams personals amb les ciutats de Barcelona i València quan escrivia referint-se als mercaders, condemna la usura, però justifica els censals i violaris (que són la forma de préstec que millor s'adaptava a les necessitats del moment). Tanmateix, critica la desviació de diners cap a activitats improductives, de manera que «deu ésser vedat comprar rendes e violaris a tothom qui puja mercadejar, car jatsia açò que aitals coses se puixen haver justament, emperò empatxen la mercaderia qui, sens comparació, és millor per a la comunitat».⁷² Parla igual que un mercader, no pas però en nom del lucre personal (que queda dissimulat) sinó en nom del profit comú. El problema és que, a desgrat de fer la distinció entre els «bons mercaders» i l'especulador escanyapobres, Eiximenis acaba per justificar el guany personal, car sols sobre aquest és possible d'obtenir un guany comú.

Els valors dels mercaders van imposar-se en la mesura que els membres d'aquest grup van voler continuar essent-ho i van tenir el poder econòmic i la capacitat d'acceptar el risc necessari per a desenvolupar la seves activitats. Que aquests valors consideressin la caritat amb els pobres i els captius, la prudència, l'honestedat, i tots els valors cristians tradicionals, no vol dir que els mercaders fossin massa «feudals», sinó que aquesta ideologia expressava bé la seva visió del món. Quan Eiximenis exemplifica en un dels seus contes l'hospitalitat com una de les virtuts del mercader, ho fa recollint l'herència cultural d'uns barcelonins, valencians i mallorquins que havien construït la seva prosperitat sobre aquest tipus de col·laboració. El coneixement de la vida quotidiana del mercader de l'època proporciona

⁷¹ Significativament, ja al segle XV són els notaris els que millor semblen aprofitar les possibilitats ofertes per un sistema que s'estén de València a Perpinyà, de Saragossa a Càller, de Barcelona a Nàpols i de Lleida a Mallorca. Notem en aquest sentit la xarxa de relacions socials que hom pot reconstruir a partir del curiós *Epistolari del segle XV* publicat el 1926 per Francesc Martorell. Aquesta xarxa, on es reflecteixen viatges, contactes amb la cort, afers personals i negocis, està dominada per unes quantes famílies de notaris que, tanmateix, es relacionen amb cavallers, canonges, metges, mercaders, mestres racionals, tesorers i majordoms.

⁷² *Dotzè del crestià*, cap. 290.

molts dels elements que configuren aquesta herència cultural.⁷³ Hem pogut identificar, de fet, un sistema moral tradicional, però la vivència d'aquests valors responia per força a una diversitat, que podem relacionar amb la llibertat humana. Apareixen així àrees d'ambivalència moral. Podem esmentar, per exemple, l'acusació de Francesc Eiximenis, que escriu sobre «quina pena mereix aquell qui ha muller e infants d'ella, e té amiga».⁷⁴ I hi havia d'altres qüestions obertes. Si bé la majoria dels membres de l'estament mercader van adherir-se al Déu cristià sense dubtes, també es veritat que van comerciar amb el Soldà d'Egipte, a desgrat de les prohibicions papals (les multes foren dedicades a pagar la construcció de les drassanes de Barcelona!). I un antic frare que treballava com a alcaid i torsimany a les duanes a Tunis va descobrir un altre Déu:

Diners fan bé, diners fan mal,
diners fan l'home infernal
e fan-lo sant celestial,
segons que els usa.
(...)

Diners tornen los malalts sans;
moros, jueus e crestians,
a Déu e tots los sants,
diners adoren.⁷⁵

RÉSUMÉ

L'étude des marchands du Moyen-Age a souvent souffert des déformations dues à l'image qu'on leur attribuait d'agents économiques pré-capitalistes dont le comportement était inspiré par des valeurs culturelles bourgeoises. En se basant sur une définition plus rigoureuse de ce groupe social, cet article prend comme exemple la Barcelone médiévale et tente de développer une hypothèse concernant l'évolution des marchands à travers la crise de la fin du Moyen-Age et du début de la Renaissance. Il cherche à établir un rapport entre les modèles dominants de la

⁷³ Per una imatge global de la ciutat i la seva vida quotidiana, vegeu Teresa Maria VINYOLES, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, 1985, i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Vida española en la época gòtica*, Barcelona, 1943 (reedició el 1985). La casa, el matrimoni, la vida de solter i els anys d'aprenentatge com a «mercader-rodamón», la vida familiar, etc. es poden consultar a Carme BATLLE, 1980 (n. 53) i, sobretot, a l'article ja citat de Claude CARRÈRE, 1966 (n. 52).

⁷⁴ *Lo Crestià*, cap. 516. Pel que fa a la presència d'esclaves domèstiques que donen fills a mercaders vid. C. BATLLE, 1980 (n. 53).

⁷⁵ Anselm Turmeda, «Llibre de bons amonestaments», dins *Metge/Turmeda*, 1927 (n. 41), p. 154.

mobilité sociale avec l'identité politique d'une cité médiévale et la culture caractéristique des marchands. De cette manière l'article établit un modèle dynamique dans lequel le rôle social d'un marchand-entrepreneur ouvert aux risques est comparé à un modèle d'avancement social tel celui d'un rentier noble et finalement aristocrate. Ce processus est interprété à la lumière de l'évolution de la Couronne d'Aragon et à travers la dernière crise de l'époque médiévale et celle des siècles suivants, et souligne, d'une part la précarité de Barcelone en tant que centre économique, et d'autre part l'échec politique d'un modèle de coopération entre une monarchie féodale et des marchands autonomes forme caractéristique pendant cette période d'expansion. C'est, dans ce contexte, à travers l'analyse de l'inventaire de leur bibliothèque que l'évolution de ces marchands de Barcelone a été étudiée. Il faut souligner le remarquable niveau de lecture qui existait à la fin du quatorzième siècle et au quinzième. L'univers moral de ces marchands peut se caractériser par la combinaison d'une piété chrétienne alliée à une sorte d'attitude utilitariste, qui semble avoir été orchestré par l'argumentation cléricale d'auteurs influents tels que Francesc Eiximenis. Avec la décadence politique des marchands en tant que groupe social et dans le contexte du milieu de la Renaissance, il y a eu toutefois une confirmation de la tendance à la médiocrité culturelle.

SUMMARY

The study of medieval merchants has often suffered from a distortion derived from the image of pre-capitalist economic agents whose behaviour is inspired by typically bourgeois cultural values. On the basis of a more rigorous definition of this social group, this article uses the case of medieval Barcelona in order to develop an hypothesis concerning the evolution of merchants throughout the late medieval crisis and the beginning of the Renaissance. The analysis seeks to relate predominant models of social mobility with the political identity of the medieval city and the culture characteristic of merchants. Thus, the article establishes a dynamic model in which the social role of the merchant-entrepreneur open to risks is relativised with reference to a model of social ascent which is patrician-rentier and ultimately aristocratic. This process is interpreted in the light of the particular evolution of the Crown of Aragon through the late medieval crisis and the following centuries, stressing, on the one hand, the precariousness of Barcelona as an economic centre, and, on the other hand, the political failure of the model of cooperation between feudal monarchy and autonomous merchants which had characterised the period of expansion. From this context, the cultural evolution of the merchants of Barcelona is interpreted by analysing inventories of their libraries. We stress a remarkable level of reading during the late fourteenth and fifteenth centuries. The moral universe of these merchants can be characterised by the combination of Christian piety and a kind of utilitarian attitude, which seemed to be regulated by the clerical discourse of influential authors like Francesc Eiximenis. With the political decadence of merchants as a social group, and in the context of the full Renaissance, there was however a consolidation of their tendency towards cultural mediocrity.